

Kierunki działań operacyjnych Służby Bezpieczeństwa wobec inteligencji technicznej na przykładzie kadry naukowej Politechniki Śląskiej i Politechniki Częstochowskiej

Inteligencja techniczna w najszerszym tego słowa znaczeniu to absolwenci wyższych uczelni technicznych i politechnicznych¹, posiadający stopnie naukowe inżynierów (magistrów inżynierów). Konieczność wykształcenia odpowiednio licznej kadry inżynierskiej pozostawała w ścisłym związku z forsowaną przez władze PRL industrializacją kraju. Absolwenci kierunków technicznych znajdowali zatrudnienie zarówno w zakładach przemysłowych, jak też w różnego rodzaju przedsiębiorstwach państwowych i biurach projektowych kooperujących z sektorem przemysłu ciężkiego, zwłaszcza z górnictwem, branżą metalurgiczną i chemiczną². Część inżynierów trafiała do państwowych instytutów badawczo-doświadczalnych – z Polską Akademią Nauk na czele – zaangażowanych w opracowy-

¹ Do grupy tej w niektórych przypadkach zaliczyć można również absolwentów kierunków ścisłych na uniwersytetach, takich jak fizyka, chemia czy matematyka.

² W woj. śląskim były to przede wszystkim: Główny Instytut Górnictwa, Biuro Studiów i Projektów Energetycznych „Energoprojekt” oraz Biuro Urzędów Techniki Jądrowej w Katowicach, a także biura projektowe i instytuty utworzone przeważnie w latach czterdziestych i pięćdziesiątych w Gliwicach. W 1979 r. w mieście tym funkcjonowały: Biuro Projektów Górniczych; Centralny Ośrodek Projektowo-Konstrukcyjny Maszyn Górniczych „Komag”; Biuro Projektów Przeróbki Węgla „Sepator”; Biuro Projektów Przemysłowych Urzędów Elektrycznych „Elektroprojekt”; Biuro Projektów i Realizacji Inwestycji Przemysłu Syntezy Chemicznej „Prosynchem”; Biuro Studiów, Projektów i Realizacji Inwestycji Przemysłu Nieorganicznego „Biprokwas”; Biuro Projektów Przemysłu Tworzyw i Farb „Proerg”; Zakład Badawczo-Projektowy „Energochem”; Biuro Projektów Przemysłu Hutniczego „Biprohut”; Biuro Studiów i Projektów Urzędów Hutniczych „Hutmaszprojekt”; Biuro Projektów Materiałów Ogniotrwałych „Bipromog” i wiele innych, a ponadto: Instytut Metalurgii Żelaza, Instytut Metali Nieżelaznych, Instytut Spawalnictwa, Instytut Materiałów Ogniotrwałych, Instytut Badawczo-Projektowy Farb i Lakierów, Instytut Chemii Nieorganicznej. Swoje oddziały w Gliwicach posiadała Polska Akademia Nauk. Były to: Zakład Inżynierii Chemicznej i Konstrukcji Aparatury, Zakład Systemów Automatyki Kompleksowej oraz Zakład Petro- i Karbochemii (*Gliwice. Miasto nauki i techniki*, red. E. Całka, Gliwice 1979, s. 26–34, 59–119).

wanie nowych rozwiązań technologicznych dla „gospodarki narodowej”. Inni pozostawali na uczelniach, oddając się pracy dydaktycznej połączonej z działalnością naukową.

W znaczeniu węższym, na potrzeby niniejszego przyczynku, pod terminem „inteligencja techniczna” rozumieć się będzie niemal wyłącznie tę ostatnią grupę, tj. kadre naukową wyższych uczelni technicznych – Politechniki Śląskiej³ (dalej: PŚ) oraz Politechniki Częstochowskiej⁴ (dalej: PC). Jednocześnie podkreślić należy, że na przykład w Gliwicach, gdzie oprócz politechniki siedziby posiadało wiele biur projektowych, współpracujących

³ Politechnika Śląska powstała w 1945 r. i początkowo składała się z czterech wydziałów politechnicznych przeniesionych do Gliwic z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie: Chemicznego, Mechanicznego, Inżynieryjno-Budowlanego i Elektrycznego (ich nazwy później zmieniano). W 1950 r. powstał Wydział Górniczy, a w 1953 r. Wydział Budownictwa Przemysłowego oraz Mechaniczno-Energetyczny. Od 1964 r. działał Wydział Automatyki. W latach 1968–1970 powołano filie PŚ w Katowicach (m.in. Wydział Metalurgiczny i Wydział Organizacji Produkcji), Rybniku oraz w Dąbrowie Górniczej, natomiast w Gliwicach utworzono Wydział Matematyczno-Fizyczny. W wyniku reorganizacji przeprowadzonej w 1971 r. w miejsce katedr utworzono 36 instytutów wydziałowych oraz 2 instytuty międzywydziałowe. W 1977 r. działalność zapoczątkował Wydział Architektury. Kolejne zmiany strukturalne przyniósł rok 1978, kiedy w miejsce filii powołano Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny w Gliwicach (11 wydziałów, 3 instytuty) oraz w Katowicach (4 wydziały, 8 instytutów). Jednocześnie powstał Wydział Mechaniczno-Hutniczy w Dąbrowie Górniczej oraz Wydział Transportu w Katowicach. W 1979 r. na PŚ studiowało 20 tys. studentów, w tym ok. 11 tys. na studiach dziennych. Zatrudniano wówczas 2200 nauczycieli akademickich oraz blisko 3400 osób personelu pomocniczego. Kolejnymi rektorami byli: Władysław Kuczewski (1945–1951), Michał Śmiałowski (1951–1952), Gabriel Kniagin (1952–1954), Zbigniew Jasicki (1954–1956), Stanisław Ochęduszek (1956–1959), Tadeusz Laskowski (1959–1965), Jerzy Szuba (1965–1974), Jerzy Nawrocki (1974–1981), Ryszard Petela (1981–1982), Marian Starczewski (1982–1984), Antoni Niederliński (1984–1987), Tadeusz Chmielniak (1987–1990). Szerzej zob.: *Politechnika Śląska. 50-lecie*, red. M. Mikrut i in., Gliwice, b.d.w., s. 8, 18–28, 36–39; *Politechnika Śląska imienia Wincentego Pszostowskiego w Gliwicach 1945–1970*, red. A. Bogucki i in., Gliwice – Katowice 1970, s. 77–79.

⁴ Rozporządzeniem Rady Ministrów z 30 XI 1949 r. utworzono w Częstochowie Wyższą Szkołę Inżynierską (WSI). Do 1950 r. otwarto trzy wydziały: Mechaniczny, Metalurgiczny i Włókienniczy. 3 IX 1955 r. WSI przemianowano na Politechnikę Częstochowską. Ustalona wówczas struktura organizacyjna uczelni dotrwała z pewnymi zmianami do 1970 r.: 21 katedr, z tego na Wydziale Budowy Maszyn 7, na Wydziale Metalurgicznym 8 i na Włókienniczym 6. W 1961 r. zlikwidowano Wydział Włókienniczy, a w 1966 r. utworzono Wydział Elektryczny. W 1970 r. doszło do zmiany struktury uczelni na instytutową. Powołano trzy instytuty międzywydziałowe oraz siedem wydziałowych, w tym jeden (Instytut Elektroenergetyki) działał na prawach wydziału. W 1975 r. powołano międzywydziałowy Instytut Inżynierii Lądowej, a w 1977 r. międzywydziałowy Instytut Energetyki Hutniczej. W 1960 r. uczelnia zatrudniała 14 profesorów i docentów, 37 wykładowców i starszych wykładowców, 34 adiunktów oraz 52 asystentów. W 1970 r. – 42 profesorów i docentów, 46 wykładowców i starszych wykładowców, 21 adiunktów oraz 128 asystentów i starszych asystentów. W 1978 r. – 11 profesorów, 58 docentów, 52 wykładowców i starszych wykładowców, 84 adiunktów oraz 212 asystentów i starszych asystentów. Wedle stanu na 1979 r. pracownicy (naukowi) PC pełnili rozmaite funkcje w hutach (27 osób), zakładach przemysłu metalowego (5), kombinatach i zakładach budowy maszyn (11), biurach projektowych (7) i in. W roku akademickim 1960/1961 na studiach stacjonarnych studiowało 765 osób, a na studiach niestacjonarnych 122, w roku 1978/1979 – odpowiednio 2581 i 1257. Kolejni rektorzy: Jerzy Kołakowski (1949–1959), Wacław Sakwa (1959–1965), Jan Grajcar (1965–1970), Kazimierz Moszoro (1970–1974), Józef Adam Ledwoń (1974–1981 i 1982–1984), Janusz Braszczynski (1981–1982), Józef Elsner (1984–1990). Zob. *Politechnika Częstochowska. Działalność, osiągnięcia i perspektywy 1949–1979*, red. A.L. Czarnota i in., Częstochowa 1979; *Politechnika Częstochowska 1949–1989*, oprac. i red. Z. Mrowiński, Częstochowa 1989.

z przemysłem ciężkim Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, jak również z zakładami z innych regionów Polski, do czynienia mamy z przepływem kadry (w tym również samodzielnych pracowników naukowych) z uczelni do biur i odwrotnie. Nierzadkie były również przypadki wykonywania funkcji w dwóch wymienionych podmiotach.

Wykorzystany w niniejszej pracy materiał źródłowy odnosi się zasadniczo do lat sześćdziesiątych oraz siedemdziesiątych, sporadycznie dotyczy również lat osiemdziesiątych XX wieku. Wyznaczenie takich właśnie cezur częściowo związane było ze stopniem zachowania dokumentacji wytworzonej przez Służbę Bezpieczeństwa (np. w przypadku PC jest to druga połowa lat sześćdziesiątych oraz pierwsza połowa lat siedemdziesiątych, w przypadku PŚ druga połowa lat sześćdziesiątych i lata osiemdziesiąte). Intencją autora nie było jednak ukazanie działań SB wobec poszczególnych pracowników obu uczelni w porządku chronologicznym, lecz opatrzenie przykładami podstawowych kierunków działalności operacyjnej i zakreszenie tym samym pola zainteresowania SB kadrą naukową wyższych uczelni technicznych w PRL.

Za penetrację środowisk naukowych odpowiedzialny był w latach 1956–1982 Wydział III, a w latach 1982–1989 wyodrębniony z niego Wydział III-1 Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Katowicach (w 1983 r. przemianowanej na Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych). W zależności od rozpracowywanego obiektu część zadań przejmowały organy terenowe SB: w Gliwicach (siedziba PŚ), a także w Rybniku i Dąbrowie Górniczej (filie tej uczelni). Politechnika Częstochowska znajdowała się w latach 1956–1975 w gestii Referatu ds. SB Komendy Miejskiej i Powiatowej MO w Częstochowie, w latach 1975–1989 natomiast przejęta została przez Wydział III nowo utworzonej KW MO (od 1983 r. WUSW) w Częstochowie⁵. Do niektórych przedsięwzięć operacyjnych związanych z zagranicznymi kontaktami pracowników naukowych włączał się ponadto Wydział II (kontrwywiad) KW MO w Katowicach (por. dalej).

Powody inwigilacji

Ogólnie rzecz biorąc, uwaga Służby Bezpieczeństwa kierowała się w dwie strony. Po pierwsze, starano się rozpoznać jakość funkcjonowania uczelni jako placówki naukowo-dydaktycznej oraz stosunki wśród kadry naukowej. W tym zakresie szczególną uwagę poświęcano kontaktom zagranicznym pracowników (zarówno tym prywatnym, jak i zawodowym), przejawom korupcji oraz nieprawidłowości w gospodarowaniu środkami materialnymi

⁵ Szerzej na temat obsady personalnej Wydziału III KW MO/WUSW w Katowicach i KW MO/WUSW w Częstochowie zob.: W. Dubiański, *KW MO w Katowicach* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 66–70; *idem*, *KW MO/WUSW w Katowicach*, mps publikacji przygotowywanej w IPN do: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1989; *idem*, *KW MO/WUSW w Częstochowie*, mps publikacji przygotowywanej w IPN do: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1989.

(sprzęt) oraz finansowymi uczelni, wreszcie konfliktom personalnym i tzw. grupom nieformalnym. SB interesowało ponadto komentowanie przez wykładowców decyzji władz państwowych i uczelnianych w kwestiach związanych ze szkolnictwem wyższym. Drugą płaszczyzną obserwacji prowadzonej przez SB były reakcje kadry na wydarzenia społeczno-polityczne o skali ogólnokrajowej (ewentualnie międzynarodowej). Chodziło przede wszystkim o nagłe zmiany kursu polityki rządu, podwyżki cen, niepokoje społeczne i strajki.

Przyjmując nieco inny punkt widzenia, wśród czynników, które kierowały uwagę SB na środowiska inteligencji technicznej, wskazać można przesłanki „klasyczne”, a więc te, które stanowiły podstawę do inwigilacji, a w dalszej kolejności rozpracowania każdego obywatela Polski Ludowej (zaliczamy do nich werbalną krytykę systemu, sympatyzowanie lub działalność w stowarzyszeniach i organizacjach opozycyjnych, takich jak Komitet Obrony Robotników czy NSZZ „Solidarność”, prywatne kontakty zagraniczne), oraz powody bardziej specyficzne, związane głównie ze szkolnictwem wyższym, jak możliwość rozpowszechniania treści politycznych wśród studentów czy kontakty z klerem katolickim poprzez ruch Duszpasterstwa Akademickiego. Za najważniejsze (wśród „specyficznych”) i zazębiające się przyczyny inwigilacji uznać należy jednak udział wykładowców w realizacji projektów o dużym znaczeniu dla gospodarki państwa oraz ich kontakty z zachodnimi ośrodkami i środowiskami naukowymi (zarówno podczas wyjazdów zagranicznych, jak i przy okazji konferencji międzynarodowych organizowanych w kraju).

Zachowane materiały SB pozwalają stwierdzić, że intensyfikacja działań operacyjnych wobec obu śląskich ośrodków naukowych nastąpiła na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, choć trudniej odpowiedzieć na pytanie, na ile wzmożone zainteresowanie organów bezpieczeństwa tłumaczyć należy wydarzeniami Marca '68 i zanotowanymi wówczas wypadkami fraternizowania się przedstawicieli kadry naukowej ze studentami. Zupełnie inna była zresztą skala protestów na obu uczelniach. O ile na PŚ zamieszki wśród studentów przybrały dość poważne rozmiary, a kilku pracowników naukowych relegowano z uczelni⁶, to na PC, przynajmniej wśród kadry, przeszły one bez echa. Jak zanotowała częstochowska SB w sierpniu 1969 r.: „Tylko w jednym przypadku u st[arszego] asystenta Katedry Fizyki mgr. inż. Józefa Orłowskiego stwierdzono wypowiedź solidaryzującą wystąpienia [*sic!*] studentów Warszawy”⁷. W tej samej notatce czytamy: „Służba Bezpieczeństwa nie stykała się [na PC] z typową wrogą działalnością; jedynie notowano wśród kadry naukowo-dydaktycznej rozgrywki osobiste na tle osobistych ambicji, jak uzyska-

⁶ Dyscyplinarnie zwolniono i wykluczono z PZPR kierownika Katedry Budownictwa Przemysłowego prof. dr. Józefa Ledwonía, usunięto też jego żonę, zajmującą stanowisko kierownika Zakładu Budowy Mostów, ponadto za solidaryzowanie się ze studentami zwolniono starszego asystenta Wydziału Górniczego Wiktora Gryckiewicza oraz starszego asystenta w Katedrze Fizyki „B” Wydziału Mechaniczno-Energetycznego Przemysław Matyję. Stanowisko dziekana Wydziału Automatyki utracił natomiast prof. Tadeusz Zagajewski. Szerzej na temat wydarzeń marcowych i ich reperkusji na PŚ zob.: J. Neja, *Marzec 1968 r. na Politechnice Śląskiej w Gliwicach*, „Studia Śląskie” 2005, t. LXIV, s. 157–177.

⁷ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Notatka służbowa dotycząca sytuacji operacyjnej na Politechnice Częstochowskiej za lata 1968–1969, 13 VIII 1969, k. 51.

nie awansu czy premii itd.”⁸ Co najmniej do połowy lat siedemdziesiątych PC w oczach częstochowskiej SB uchodziła za uczelnię zupełnie spokojną pod względem politycznym. Pierwsze oznaki fermentu zaczęły się pojawiać dopiero w latach 1975–1976⁹.

Od 1968 r. więcej uwagi operacyjnej poświęcać zaczęto natomiast pracownikom PC rzeczywistej lub domniemanej narodowości żydowskiej. W sierpniu 1969 r. częstochowska SB notowała: „W zainteresowaniu naszym pozostaje grupa osób, która z racji swej przynależności narodowej podejrzana jest o powiązanie z ruchem syjonistycznym. Do grupy tej należą: doc. dr [Stanisław] Karbownicki, jego żona mgr Karbownicka, doc. [Karol] Lubelski, prof. [dr inż. Tadeusz] Opolski, dr [Adam] Rotaub i mgr inż. [Jerzy] Gutbier”¹⁰. Wśród zadań zatwierdzonych przez I zastępcę komendanta ds. SB KMiP MO w Częstochowie ppłk. Władysława Syjotę w listopadzie 1970 r. czytamy: „Szczególnie obserwować działalność [...] osób, które z racji swej przynależności narodowościowej mogą pozostawać w zainteresowaniu ruchu syjonistycznego”¹¹.

Nauczona doświadczeniami Marca '68 bezpieka dążyła w latach siedemdziesiątych do wysondowania opinii pracowników naukowych przy okazji każdego znaczącego wydarzenia, zarówno o charakterze politycznym (wybory do sejmu, zjazdu partyjne), jak i gospodarczym (niedobory artykułów konsumpcyjnych, podwyżki cen). W 1975 r. SB interesowała się np. „treścią wypowiedzi, dyskusji i komentarzy związanych z przygotowaniem i obradami” VII Zjazdu PZPR. Instruowany pod tym kątem TW „Józef” informował nad

⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Notatka służbowa dotycząca sytuacji operacyjnej na Politechnice Częstochowskiej za lata 1968–1969, 13 VIII 1969, k. 47. Ogólnie na temat Marca '68 na PC zob.: A. Gąsior, *Politechnika Częstochowska 1949–1999. Od Szkoły Inżynierskiej w Częstochowie do Politechniki Częstochowskiej*, Częstochowa 1999, s. 312–316.

⁹ Spektrum „zagrożeń” zarejestrowanych na PC przez SB w okresie bezpośrednio poprzedzającym narodziny KOR ukazuje analiza stanu bezpieczeństwa za lata 1975–1976: działalność Duszpasterstwa Akademickiego; ulotka państwowa wykonana techniką fotograficzną [*sic!*]; propagowanie wrogich poglądów i działalność skierowana przeciwko linii politycznej partii; negatywne polityczne wystąpienia w czasie imprez oficjalnych; kolportaż taśmy magnetofonowej zawierającej negatywne treści polityczne; nielegalna organizacja i związek młodzieżowy z udziałem dorosłych; nastroj niezadowolony w postaci negatywnego komentarza odnośnie do sytuacji ekonomicznej kraju; utrzymywanie kontaktów o niewyjaśnionym charakterze przez obywateli PRL, zatrudnionych w ochronianych obiektach z obywatelami krajów kapitalistycznych; pożar o niewyjaśnionych przyczynach w jednym z budynków należących do PC (AIPN Ka, 010/8, t. 6, Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa w Politechnice Częstochowskiej za lata 1975–1976, 3 I 1977, k. 231).

¹⁰ Dopyływ informacji o zachowaniu i działalności tych osób (zwłaszcza ich kontaktów zagranicznych) miała zapewnić pomoc obywatelska (PO) „G.T.”. W perspektywie planowano pozyskać jedną z tych osób jako TW (AIPN Ka, 010/8, t. 2, Notatka służbowa dotycząca sytuacji operacyjnej na Politechnice Częstochowskiej za lata 1968–1969, 13 VIII 1969, k. 56). Na starszego asystenta Instytutu Elektroenergetycznego PC mgr. inż. Jerzego Gutbiera zwrócono uwagę również w 1972 r. W notatce SB z sierpnia tr. czytamy, że Gutbier „przez pewien czas przebywał w Instytucie Jądrowym w Dubnej koło Moskwy”, dalej wskazano również na jego semickie pochodzenie. Planowano opracowanie go pod kątem pozyskania na TW. Przedsięwzięcia tego jednak zaniechano, po tym jak wstąpił do PZPR (AIPN Ka, 010/8, t. 5, Notatka dotycząca Jerzego Gutbiera – starszego asystenta Instytutu Elektroenergetycznego Politechniki Częstochowskiej, 16 VIII 1972, k. 211).

¹¹ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Analiza dotycząca kadry naukowej Politechniki Częstochowskiej, 21 XI 1970, k. 118.

wyraz optymistycznie 22 listopada 1975 r.: „Wśród pracowników Wydziału Elektrycznego Politechniki Częstochowskiej bardzo mało mówi i dyskutuje się na tematy kampanii przedzjazdowej. W sporadycznych wypowiedziach daje się zauważyć, że ludzie są zadowoleni z naszych osiągnięć gospodarczych w ostatnich latach i akceptują kierunki polityki Partii i Rządu. Jeśli są jakieś objawy niezadowolenia to tylko na tle perturbacji w zakresie zaopatrzenia rynku w artykuły konsumpcyjne. [...] Spotyka się również takie wypowiedzi, że ludzie są zachwyceni dynamicznością i energicznością w podróżach po kraju i zagranicą”¹².

W lutym 1976 r. kontakt operacyjny (KO)¹³ „T.T.” komentował dyskusje w środowisku PC na temat spodziewanych zmian w konstytucji PRL¹⁴. W marcu 1976 r. TW „Wiktor” otrzymał od kierownika Sekcji III Wydziału III KW MO w Częstochowie por. Henryka Pawlaka następujące zadanie: „Proszę interesować się nastrojami, komentarzami i dyskusjami pracowników naukowo-dydaktycznych Politechniki Częstochowskiej w związku z wyborami do Sejmu i Wojewódzkich Rad Narodowych”¹⁵. W czerwcu 1976 r. TW „Józef” komentował reakcję kadry PC na podwyżkę cen oraz wydarzenia w Radomiu i Ursusie¹⁶. W październiku tego roku TW „Wiktor” donosił: „Pracownicy naukowo-dydaktyczni P[olitechniki] Cz[ęstochowskiej], głównie Wydziału Budowy Maszyn, ogólnie wyrażają niezadowolenie ze słabego zaopatrzenia rynku wewnętrznego w artykuły konsumpcyjne i żywnościowe, [...] niektórzy pracownicy krytycznie odnoszą się pod adresem władz państwowych, twierdząc, że niektóre decyzje podejmowane są bez przemyślenia, chodzi tu przede wszystkim o eksport naszych towarów i kontakty oraz umowy handlowe z k[rajami] k[apitalistycznymi]”¹⁷. W maju i czerwcu 1977 r. TW „Janek” przekazał inspektorowi operacyjnemu Zdzisławowi Machurze wypowiedzi na temat zabójstwa Stanisława Pyjasa, zasłyszane wśród pracowników Instytutu Podstaw Konstrukcji Maszyn PC¹⁸.

Asumpt do sondowania opinii i klimatu wśród pracowników mogły dawać ponadto decyzje władz uczelnianych oraz organów centralnych odpowiedzialnych za szkolnictwo

¹² AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło t.w. ps. „Józef”, 24 XI 1975, k. 49.

¹³ Kontakt operacyjny – rejestrowana (nie zawsze) kategoria OZI, wprowadzona instrukcją z 1970 r. (funkcjonowała również w latach 1945–1960). Zgodnie z instrukcją: „Kontakty operacyjne z obywatelami nawiązuje się w celu organizowania dopływu wstępnych informacji interesujących Służbę Bezpieczeństwa w tych wszystkich wypadkach, gdy nie zachodzi potrzeba angażowania tajnych współpracowników. Kontakty operacyjne mogą być również wykorzystywane do sprawdzenia wstępnych informacji otrzymywanych z innych źródeł”. Cyt. za: F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 48. Podobnie jak wcześniej pomoc obywatelska (kontakt poufny/obywatelski – zob. dalej) kategoria ta nadawana była często członkom PZPR (Ł. Kamiński, *Lingua Securitatis* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 395; M. Komaniecka, W. Sawicki, *Filary systemu. „Osobowe źródła informacji” komunistycznych organów bezpieczeństwa państwa (1944–1990)*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 3 (74), s. 114.

¹⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło: k.o. „T.T.”, 12 II 1976, k. 91.

¹⁵ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Wiktor”, 18 III 1976, k. 99.

¹⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Notatka służbowa ze spotkania z t.w. ps. „Józef”, 29 VI 1976, k. 154.

¹⁷ AIPN Ka, 010/8, t. 4, Informacja spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Wiktor”, 11 X 1976, k. 36.

¹⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Wyciąg z informacji t.w. ps. „Janek” z dnia 8 VI 1977 r., 15 VI 1977, k. 171; Notatka służbowa, 19 V 1977, k. 172.

wyższe, dotyczące spraw kadrowych, socjalnych czy finansowych. Na przykład na początku 1976 r. SB uzyskała od kontaktów operacyjnych na PC szereg informacji wskazujących na niezadowolenie pracowników naukowych z obniżenia limitów zarobków z tytułu badawczych prac zleconych, jak również obciążenia limitów na delegacje służbowe. Informujący o recepcji takich rozwiązań w gronie samodzielnych pracowników politechniki TW „Wituś”, wskazał, że konsekwencją okazać się może z jednej strony porzucenie przez tych naukowców współpracy z przemysłem w ramach węzłowej problematyki badawczej, z drugiej strony natomiast redukcja wyjazdów na (zagraniczne) konferencje i sympozja naukowe, stanowiące przecież doskonałą okazję do nawiązywania kontaktów naukowych oraz zdobywania doświadczenia zawodowego¹⁹. TW „Wiktor” ostrzegał natomiast, że w związku z obcięciem limitów wielu młodych pracowników naukowo-dydaktycznych Wydziału Budowy Maszyn „nosi się z zamiarem odejścia z uczelni”, dodając: „rozgoryczenie takie potęgowane jest dodatkowo przez to, że płace w przemyśle są znacznie wyższe niż na uczelni i koledzy rówieśnicy ze studiów mają tam dużo lepszą sytuację materialną”²⁰.

W kwietniu 1977 r. por. Henryk Pawlak dowiedział się od TW „Witusia”, jak wygląda rzeczywisty stosunek kadry naukowej do szkoleń ideologiczno-politycznych, co zresztą, jak można przypuszczać, było tajemnicą poliszynela: „T.w. zauważa, że reprezentują wykładowcy tego szkolenia niski poziom przygotowania i prowadzą zajęcia w sposób bardzo nieciekawym. W związku z tym szczególnie samodzielni pracownicy naukowo-dydaktyczni uczestniczą w nich z konieczności. Jednak czas spędzony na tych szkoleniach uważają za całkowicie stracony. Stąd szkolenia zamiast spełniać rolę pozytywną w utrwaleniu światopoglądu marksistowskiego przynoszą odwrotny skutek. Zdarzają się przypadki, że niekiedy asystenci i inni pomocniczy pracownicy naukowo-dydaktyczni przychodzą z tych szkoleń »bardzo rozbawieni«”²¹.

Powodem wszczęcia działań operacyjnych, a nawet represyjnych wobec wykładowców mogły się stać również ich kontakty ze studentami podejrzanymi o działalność opozycyjną bądź jawną kontestację systemu. Z sytuacją taką mamy do czynienia pod koniec lat siedemdziesiątych w przypadku mgr Barbary Salomon – pracownicy naukowo-dydaktycznej na Wydziale Matematyczno-Fizycznym PŚ. W związku z tym, że na swoim wydziale wyrażała się ona przychylnie o byłym studencie Stanisławie Matejczuku²², „z naszej inspiracji

¹⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Wituś”, 19 III 1976, k. 107.

²⁰ Udzielając tej informacji, TW „Wiktor” znajdował się na etapie kończenia pracy habilitacyjnej. W notatce sporządzonej pół roku później czytamy już: „T.w. »Wiktor« zakończył opracowanie rozprawy habilitacyjnej, w związku z tym w najbliższym czasie będzie go można intensywnie wykorzystywać” (AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Wiktor”, 3 IV 1976, k. 109; t. 4, Informacja spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Wiktor”, 11 X 1976, k. 36).

²¹ AIPN Ka, 010/8, t. 4, Notatka służbowa, 29 IV 1977, k. 147.

²² Stanisław Matejczuk był studentem Wydziału Inżynierii Sanitarnej PŚ. SB ustaliła, że był on ściśle powiązany z hierarchią kościelną, działał w Duszpasterstwie Akademickim, a ponadto miał zmierzać do utworzenia w środowisku studentów Uniwersytetu Śląskiego nielegalnej organizacji młodzieżowej Patriotyczny Związek Studentów Polskich i powiązać ją z krakowskim KOR. Z inspiracji SB „władze administracyjne [uczelni] zastrzyły względem St[anisława] Matejczuka kryteria zaliczeniowe i egzaminacyjne, w wyniku czego skreślony on został z listy studentów za brak postępów w nauce”

z uwagi na nieuzyskanie w planowanym terminie doktoratu została zwolniona z uczelni w ramach rotacji²³.

Bacznie śledzono również relacje wykładowców z hierarchią kościelną, zwłaszcza w ramach Duszpasterstwa Akademickiego. Obawiano się m.in., aby nie dochodziło do projekcji więzi i kontaktów zawartych pomiędzy pracownikami naukowymi w ramach praktyki religijnej na stosunki kadrowe w uczelni. Groziło to bowiem powstaniem wpływowych grup nieformalnych, tworzących alternatywę dla najważniejszej *de facto* zbiorowości formalnej uczelni, tj. Komitetu Uczelnianego PZPR. W przypadku PC nie bez znaczenia musiała być również rola Częstochowy jako znaczącego ośrodka kultu religijnego w kraju. W analizie i ocenie stanu bezpieczeństwa w PC za lata 1975–1976 kierownik Sekcji III Wydziału III KW MO w Częstochowie por. Henryk Pawlak pisał: „grupa pracowników naukowo-dydaktycznych reprezentujących stanowiska proklerykalne jest stosunkowo duża. Ludzie ci wzajemnie popierają się między sobą [*sic!*] przy każdej okazji i w różny sposób”²⁴. Do grupy tej zaliczano wówczas następujące osoby: doc. dr. inż. Zbigniewa Piłkowskiego – kierownika Zakładu Odlewnictwa Instytutu Technologii Metali; doc. dr. hab. inż. – Janusza Braszczyńskiego – dziekana Wydziału Metalurgicznego; prof. dr. inż. Wojciecha Klimeckiego – kierownika Zakładu Fizykochemii Metali Instytutu Metalurgii; doc. dr. inż. Janinę Ujmę – pracownicę Zakładu Chemii Ogólnej Instytutu Metalurgii; dr. inż. Bogumiła Konodybę-Szymańskiego – adiunkta w Zakładzie Przeróbki Plastycznej Instytutu Technologii Metali; mgr. inż. Zbigniewa Błażejowskiego – kierownika Zakładu Przeróbki Plastycznej Instytutu Technologii Metali²⁵.

Zachowany materiał źródłowy pozwala przypuszczać, że najważniejszym kierunkiem pracy operacyjnej SB na obu uczelniach politechnicznych w odniesieniu do kadry było kontrolowanie relacji pracowników naukowych z – posługując się frazeologią bezpieczeństwa – krajami kapitalistycznymi. Liczni wykładowcy PŚ i PC posiadali bowiem kontakty z zachodnimi placówkami uczelnianymi, badawczymi, jak również z firmami, zwłaszcza sektora przemysłu ciężkiego. Wśród zjawisk na PC budzących zaniepokojenie SB w roku akademickim 1970/1971 wymieniono „nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów przez pracowników uczelni z firmami zachodnimi i obywatelami państw kapitalistycznych”, wskazując na przykład prof. Mikołaja Kowalewskiego, współpracującego z włoską firmą Tecmo-Torino, i z prof. Bossim, zatrudnionym w instytucie Inocenti Milano²⁶. Niejedno-

(AIPN Ka, 0130/5, t. 1, Informacja dotycząca neutralizacji osób ze środowiska studenckiego i kadry naukowo-dydaktycznej uczelni wyższych województwa katowickiego, prezentujących negatywne postawy polityczne, 10 X 1979, k. 33).

²³ AIPN Ka, 0130/5, t. 1, Informacja dotycząca neutralizacji osób ze środowiska studenckiego i kadry naukowo-dydaktycznej uczelni wyższych województwa katowickiego, prezentujących negatywne postawy polityczne, 10 X 1979, k. 33.

²⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 6, Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa w Politechnice Częstochowskiej za lata 1975–1976, 3 I 1977, k. 233.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Analiza sytuacji operacyjno-politycznej na Politechnice Częstochowskiej, 27 I 1971, k. 11.

krotnie naukowcy polscy wchodzili też do różnych gremiów międzynarodowych, zrzeszających badaczy z tej samej dziedziny nauki, jak również zasiadali w towarzystwach naukowych państw zachodnich, na przykład angielskich czy francuskich. Płaszczyzną do nawiązywania stosunków z przedstawicielami krajów kapitalistycznych stawały się sympozja naukowe, wyjazdy stypendialne, wzajemne wizytacje w fabrykach i laboratoriach. Zatrudnianie wykładowców na drugim etapie w instytutach badawczo-doświadczalnych i biurach projektowych, jak również współpraca tych podmiotów w zakresie realizacji projektów dla zleceniodawców z sektora przemysłu ciężkiego powodowały wkroczenie takich pracowników na grunt, względnie pogranicze, kontaktów handlowych, w tym również z kontrahentami z państw zachodnich²⁷.

Plan pracy przygotowany przez częstochowską SB w 1966 r. postulował „zorganizowanie źródeł informacji wokół naukowców, którzy rozpracowują ważne dla gospodarki narodowej problemy, w tym wokół prof. [Oskara] Michejdy i [doc. Jana] Gottfrieda, mając na uwadze, czy nie są w zainteresowaniu osób nieupoważnionych [*sic!*] tak w kraju, jak i z państw kapitalistycznych”²⁸. Obu naukowców, podobnie jak prof. Mikołaja Kowalewskiego i Jana Kępińskiego, zaliczono do pracowników utrzymujących intensywne kontakty z zagranicą (Włochy, Anglia, Francja, USA)²⁹. W 1969 r. do pracowników utrzymujących ściśle kontakty „z naukowcami bądź osobami ze sfer handlowych, zawodowych lub na eksponowanych stanowiskach w państwach kapitalistycznych” ponownie zaliczano prof. Mikołaja Kowalewskiego (załatwiając praktyki zagraniczne dla polskich studentów, kontaktował się on z obywatelami Włoch, Francji oraz Anglii), doc. Jana Gottfrieda (posiadał rodzinę we Włoszech), a ponadto prof. Jerzego Kołakowskiego (był uczestnikiem licznych konferencji, m.in. w Anglii, Francji i NRF). W celu szczegółowego ustalenia ich działalności planowano zorganizować „źródła informacji spośród ich współpracowników, a to »G« i »D«”³⁰.

Obawy władzy ludowej, a tym samym zwiększenie czujności resortu bezpieczeństwa, powodowała też emigracja zarobkowa, wiążąca się zawsze z ubytkiem potencjału intelek-

²⁷ Gliwicka SB odnotowała, że wyjazdy służbowe do Anglii i Kanady w 1973 r. odbyło 33 inżynierów (w tym 3 profesorów, 6 doktorów, 2 docentów, 22 magistrów i inżynierów). Chodziło wyłącznie o osoby zatrudnione w Gliwicach. Najwięcej, bo aż 18 osób delegowanych było przez Prosymchem – wszyscy (z jednym wyjątkiem) wyjechali na konsultacje oraz pertraktacje handlowe z firmami zachodnimi. 11 delegowanych pochodziło z sześciu innych gliwickich przedsiębiorstw, przy czym oprócz wizyt handlowych (4 osoby) natrafiamy na wyjazdy w ramach kongresu (1 osoba), narady międzynarodowej (1 osoba), sympozjum (1 osoba), stażu (1 osoba), stypendium (1 osoba) oraz wystawy (2 osoby). Pracownicy PŚ, którzy ze względu na udział w konferencjach i konsultacjach naukowych odbytych w Anglii i Kanadzie znaleźli się na liście, to: prof. dr inż. Zbigniew Jedliński, dr inż. Jerzy Paprotny, prof. dr inż. Janusz Laskowski (który z dniem 1 X 1973 r. odszedł z uczelni gliwickiej na Politechnikę Wrocławską), oraz dr inż. Olga Macedońska-Nosalska (AIPN Ka, 098/31, Wykaz osób przebywających w 1973 r. służbowo w Anglii i Kanadzie, b.d. [11 XII 1973 (?)], k. 82–90).

²⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Kierunkowy plan pracy na lata 1966–67 po zagadnieniu Grupy III Wydziału III, 1966, k. 50.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Notatka służbowa dotycząca sytuacji operacyjnej na Politechnice Częstochowskiej za lata 1968–1969, 13 VIII 1969, k. 49, 56.

tualnego inżynierii PRL. 17 IX 1974 r. w gliwickiej KM MO odnotowano np., że pełnomocnik handlowy zachodniemieckiej firmy Keller und Knappich z Augsburga próbował nakłonić inż. Bogusława Jackowskiego, zatrudnionego wówczas w Zakładach Tworzyw Sztucznych „Erg” w Oławie do podjęcia pracy we wspomnianej firmie niemieckiej, a konkretnie przy budowie bazy wojskowej na Tajwanie, oferując mu wysokie wynagrodzenie³¹. Do swoistej „grupy ryzyka” pod względem ucieczki zaliczano również pracowników zasiadających w międzynarodowych organizacjach oraz stowarzyszeniach naukowych³².

W latach 1971–1974 SB inwigilowała – w ramach kwestionariusza ewidencyjnego krypt. „Marzyciel” (nr ewidencyjny 23254) – inż. Gustawa Kamionkę, pracownika dydaktycznego Instytutu Fizyki „B” PŚ, narodowości niemieckiej, który ubiegał się o pozwolenie na wyjazd na stałe do RFN. Na podstawie rozmów przeprowadzonych w 1971 r. przez funkcjonariuszy SB z kontaktami służbowymi (KS)³³ „L” oraz „O” Kamionkę oceniono następująco: „Pod względem zawodowym b[ardzo] dobry. Specjalista z dziedziny elek-

³¹ AIPN Ka, 098/31, [KM MO w Gliwicach] do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 17 IX 1974, k. 190.

³² Na wykazie prezentującym przynależność to tego rodzaju gremiów, ukazującym stan na 14 II 1974 r., znalazło się 13 osób z gliwickich przedsiębiorstw i biur projektowych (w tym aż 7 z Instytutu Spalnictwa) oraz 8 pracowników PŚ: prof. dr inż. Wacław Sakwa – dyrektor Instytutu Odlewnictwa Wydziału Mechaniczno-Technologicznego (wiceprezydent Międzynarodowego Stowarzyszenia Odlewników z siedzibą w Zurychu); prof. dr inż. Janusz Laskowski – pracownik naukowy Instytutu Przeróbki Kopalni Wydziału Górniczego (członek Międzynarodowego Komitetu Organizacyjnego Kongresów Przeróbczych Kopalni z siedzibą w Londynie); prof. dr inż. Jerzy Siwiński – dyrektor Instytutu Automatyki Przemysłowej i Pomiarów, będący członkiem sekcji polskiej (z siedzibą w Warszawie) instytutu zrzeszającego naukowców z dziedziny elektryki, z siedzibą w Nowym Jorku; prof. dr inż. Marian Taniewski – zastępca dyrektora ds. nauki w Instytucie Chemii Nieorganicznej (Wydziału Chemicznego), jednocześnie członek brytyjskiego Towarzystwa Chemicznego z siedzibą w Londynie; prof. dr inż. Marcin Borecki – dyrektor Instytutu Projektowania Kopalń i Ochrony Powierzchni (Wydziału Górniczego), a przy tym członek komitetu Międzynarodowych Kongresów Górniczych, przewodniczący polskiego komitetu Międzynarodowego Towarzystwa Mechaniki oraz przewodniczący Międzynarodowego Biura Mechaniki Górotworu z siedzibą w Warszawie; prof. Mieczysław Mrozowski – pracownik naukowy Instytutu Techniki i Eksploatacji Złóż Wydziału Górniczego i zarazem przewodniczący Międzynarodowych Kongresów Górniczych; prof. dr inż. Mirosław Chudek – dziekan Wydziału Górniczego, członek Międzynarodowego Biura Mechaniki Górotworu z siedzibą w Warszawie; dr inż. Kazimiera Hamberger – adiunkt w Instytucie Projektowania Kopalń (i Ochrony Powierzchni) Wydziału Górniczego i członkini Międzynarodowego Komitetu Petrografii Węgla z siedzibą w Paryżu (AIPN Ka, 098/31, [KM MO w Gliwicach] do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 14 II 1974, k. 92–95).

³³ Kontakt służbowy – zasadniczo nierejestrowana kategoria OZI, wprowadzona oficjalnie instrukcją z 1970 r. (*de facto* funkcjonująca już w latach sześćdziesiątych), zgodnie z którą: „Kontakty służbowe z pracownikami zakładów pracy, urzędów i innych instytucji, mające na celu współdziałanie na określonych odcinkach w zakresie ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego, powinny być utrzymywane na odpowiednich szczeblach służbowych. Kontakty te winny polegać na przeprowadzaniu rozmów dotyczących zjawisk interesujących Służbę Bezpieczeństwa, wyjaśnianiu problemów związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego i wyczulaniu rozmówców na przejawy szkodliwej działalności oraz przyjmowaniu od nich interesujących Służbę Bezpieczeństwa informacji ustnych lub pisemnych. Z informacji ustnych sporządza się notatki służbowe”. Cyt. za: F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia...*, s. 48. Kategorię tę przydzielano najczęściej osobom sprawującym stanowiska kierownicze, zazwyczaj członkom PZPR. Zob. M. Komaniecka, W. Sawicki, *Filary systemu...*, s. 114.

troniki. Stosunkowo dużo współpracował z przemysłem. [...] Był wprowadzony do badań w zakresie energetyki jądrowej, prowadzonych w katedrze fizyki odnośnie elektronicznej aparatury”³⁴. Cennych informacji w tej sprawie dostarczał TW „Troglodyta”. Od lipca 1972 do października 1974 r. odebrano od niego co najmniej 11 doniesień (informacji) na temat figuranta. W wyniku ponawiania próśb o pozwolenie na wyjazd Kamionkę zmuszono do zrezygnowania z działalności naukowo-dydaktycznej i przesunięto na stanowisko pracownika technicznego³⁵.

SB dokonywała również – prawdopodobnie w cyklach rocznych – oceny efektywności zagranicznych delegacji odbytych przez pracowników obu politechnik. 21 sierpnia 1970 r. zastępca naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach mjr Stanisław Cyba pisał do zastępcy komendanta ds. SB K[Mi]P MO w Częstochowie: „Proszę o nadesłanie w terminie do dnia 10 listopada b.r. analizy z zakresu: »Ocena zasadności wyjazdów kadry naukowo-dydaktycznej Politechniki Śląskiej do państw kapitalistycznych«”³⁶.

Przyczyną podwyższonej czujności bezpieki w odniesieniu do kontaktów międzynarodowych pracowników nauki był fakt, że niejednokrotnie posiadali oni dostęp do informacji technicznych i gospodarczych o charakterze tajnym i znaczeniu strategicznym dla interesów PRL, przynajmniej w rozumieniu pionu kontrwywiadowczego SB. Sytuacja taka zachodziła w momencie, kiedy komórki organizacyjne uczelni włączane były do prac zleconych przez ośrodki doświadczalne związane z przemysłem zbrojeniowym. Przykładem może być projekt realizowany w 1989 r. przez Instytut Metaloznawstwa PŚ, którego przedmiotem było „opracowanie technologii wytwarzania warstw pochłaniających neutrony” (realizowane pod krypt. „Ekran-W”) na zlecenie Ośrodka Badawczo-Rozwojowego Urządzeń Mechanicznych (OBRUM) w Gliwicach³⁷, współpracującego z Ministerstwem Obrony Narodowej.

³⁴ AIPN Ka, 014/1644, Notatka służbowa dotycząca mgr. Kamionki Gustawa, 9 V 1971, k. 8.

³⁵ AIPN Ka, 014/1644, Wniosek o założenie kwestionariusza ewidencyjnego, 7 XI 1972, k. 1; Wyciąg z informacji t.w. ps. „Troglodyta” uzyskanej w dniu 18 IX 1974 r., 20 IX 1974, k. 34; Notatki służbowe z doniesień i spotkań z t.w. ps. „Troglodyta” na temat figuranta Gustawa Kamionki, k. 9–11, 13–15, 18, 25–27, 31–35.

³⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Zastępca naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach do zastępcy komendanta ds. SB K[Mi]P MO w Częstochowie, 21 VIII 1970, k. 108.

³⁷ W badania te zaangażowani byli z ramienia instytutu: prof. J. Węgrzyn, prof. K. Cieślak, doc. J. Dziubiński, dr S. Griner, dr R. Nowosielski, dr J. Tyrlik-Held, dr R. Gruszczyk, dr W. Mazur. Zgodnie z zestawieniem ukazującym stan na 1989 r. instytuty i zakłady PŚ prowadziły prace w ramach 15 projektów, zakwalifikowanych przez gliwicką SB do kategorii istotnych z punktu widzenia obronności kraju i funkcjonowania gospodarki PRL. Oprócz Instytutu Metaloznawstwa i Spawalnictwa prace prowadziły: Instytut Chemii i Technologii Organicznej (3 projekty, kierownictwo doc. D. Gasztych, prof. Z. Kulicki i doc. U. Zieliński), Zakład Przemysłowych Materiałów Wybuchowych (kierownictwo prof. W. Karmański), Instytut Chemii i Technologii Nieorganicznej (kierownictwo prof. A. Korczyński), Instytut Fizykochemii i Technologii Polimerów (kierownictwo prof. Z. Jedliński), Instytut Inżynierii Chemicznej i Budowy Aparatury (4 projekty, kierownictwo prof. J. Pikoń, prof. K. Machaj), Instytut Chemii Analitycznej (4 projekty, kierownictwo prof. Z. Grygorowicz) (AIPN Ka, 083/28, Wykaz instytucji prowadzących tematy badawcze i dokumentacyjne mające szczególne znaczenie dla obronności lub gospodarki PRL, 1989, k. 43).

Nie każdy pracownik naukowy mógł brać udział w podobnych projektach, przy czym na przeszkodzie nie musiały stać wcale przesłanki natury merytorycznej w zakresie danej dziedziny badawczej. W 1977 r. rozpatrywano np. wniosek „o dopuszczenie do prac tajnych” starszego asystenta Instytutu Obróbki Plastycznej i Spawalnictwa PC mgr. inż. Zbigniewa Kołakowskiego. W nawiązaniu do opinii wystawionej mu przez rektora PC prof. Józefa Ledwonja (jej treść nie jest znana) por. Henryk Pawlak napisał: „Mgr Zbigniew Kołakowski w miejscu pracy nie udziela się w działalności społecznej. Szereg decyzji i kierunków działania partii i rządu niejednokrotnie poddawał negatywnej krytyce”. Por. Pawlak powołał się przede wszystkim na kontakty Zbigniewa Kołakowskiego ze swoim wujem Mironem Kołakowskim, który „jednoznacznie negatywnie ustosunkowany jest do ustroju socjalistycznego i obecnej rzeczywistości w naszym kraju oraz solidaryzuje się ze środowiskami opozycyjnymi, szczególnie spod znaku KOR-u.” W konsekwencji funkcjonariusz SB stwierdził: „Ścisłe jego [tj. Zbigniewa Kołakowskiego] związki z Mironem Kołakowskim, będącym zwolennikiem burżuazyjnych stosunków społecznych, nie dają gwarancji zachowania tajemnicy państwowej i służbowej, w związku z tym celowym wydaje się niedopuszczenie go do prac tajnych”³⁸.

Pod lupą SB znalazła się też działalność naukowców na płaszczyźnie wydawniczej oraz ich aktywność medialna. Wytyczne SB z 1965 r. mówiły o konieczności zapewnienia „dopływu informacji o tematach prac naukowo-badawczych przygotowywanych do publikacji w biuletynach i wydawnictwach naukowych, celem eliminowania możliwości przedostania się na ich łamy danych stanowiących tajemnicę”³⁹. Wśród ujawnionych przyczyn sprzyjających wyciekaniu informacji o żywotnym znaczeniu dla gospodarki kraju SB wymieniała w 1974 r. „publikacje w wydawnictwach naukowych i prasowych oraz audycjach radiowo-telewizyjnych, [w których] podawane są niejednokrotnie informacje dotyczące potencjału naukowo-technicznego, zdolności produkcyjnych i potrzeb naszego przemysłu”⁴⁰.

Ze zrozumiałych względów nie każda katedra czy zakład PC i PŚ przyciągał uwagę Służby Bezpieczeństwa w równym stopniu. W 1971 r. oficer operacyjny Ireneusz Badowski z KMIP MO w Częstochowie pisał: „W celu należytego zabezpieczenia tajemnicy państwowej i służbowej dokonać gradacji instytutów prowadzących badania naukowe o szczególnym znaczeniu dla gospodarki narodowej”⁴¹.

Bezpieka przygotowywała ponadto raporty na temat stopnia „integracji nauki z przemysłem” na poszczególnych uczelniach. W listopadzie 1971 r. opracowanie o takim charakterze dotyczące PC sporządziła częstochowska SB. Współpracę uczelni z przemysłem opisano tam

³⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 4, Notatka służbowa, 12 VII 1977, k. 211.

³⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Proponowana linia działania na najbliższy okres czasu w zakresie operacyjnego zabezpieczenia wyższych uczelni, 1965, k. 41–44.

⁴⁰ AIPN Ka, 098/31, [KM MO w Gliwicach] do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, dotyczy: formy i metody penetracji gospodarki narodowej prowadzone przez kapitalistyczne organizacje gospodarcze oraz ośrodki wywiadowcze i dywersyjne, 17 IX 1974, k. 190–191.

⁴¹ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Kierunkowy plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektowej krypt. „Uczelnia”, 27 I 1971, k. 15.

przy uwzględnieniu kilku kategorii: prace na zlecenie o charakterze naukowo-badawczym, naukowo-usługowym i usługowym, doradztwo i konsultacje, prace dyplomowe i doktorskie na tematy zgłoszone przez przemysł, działalność popularnonaukowa i in. Omówione zostały również „dalsze perspektywy i propozycje” odnośnie do rozwoju tejże współpracy. Wymieniono również najważniejsze prace wdrożone w roku akademickim 1970/1971⁴².

Operacyjne zabezpieczenie uczelni oraz organizowanych przez nie konferencji naukowych

Na obydwie uczelnie politechniczne założone zostały sprawy obiektowe. Niestety, w zasobie katowickiego OBUiAD brak akt sprawy dotyczącej Politechniki Śląskiej, choć co do jej istnienia nie ma wątpliwości (posiadała ona krypt. „Politechnika”⁴³). Na Politechnikę Częstochowską prowadzona była sprawa obiektowa o krypt. „Uczelnia” (nr ewidencyjny 19770/CZ-91; zachowane dokumenty wytworzone zostały w latach [1965] 1971–1979)⁴⁴. Celem założenia sprawy „Uczelnia” było „stworzenie warunków zapewniających właściwy dopływ informacji o osobach i zjawiskach mogących przynieść szkodę interesom politycznym i gospodarczym PRL [...], o stanie zabezpieczenia tajemnicy państwowej oraz podejrzanych kontaktach osób zatrudnionych i studiujących na uczelni z obywatelami państw kapitalistycznych, lub innymi osobami, których działalność jest sprzeczna z polityką Partii i Rządu”⁴⁵.

Posiadanie przez Politechnikę Śląską filii w Rybniku oraz Dąbrowie Górniczej w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych spowodowało, że i dla nich założono odrębne sprawy obiektowe: dla Filii PŚ w Rybniku⁴⁶ o krypt. „Katedra” (nr ewidencyjny 19772; prowadzona

⁴² AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMIP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 30 XI 1971, k. 153–158.

⁴³ Świadczy o tym na przykład wzmianka zamieszczona w aktach sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Kordian” (nr ewidencyjny 49052), gdzie napisano: „Z materiałów znajdujących się w sprawie obiektowej »Politechnika« wynika, że Marian Konopacki, emerytowany st[arszy] wykładowca Politechniki Śląskiej, związany jest z duszpasterstwem akademickim” (AIPN Ka, 043/734, Notatka służbowa dotycząca M[ariana] Konopackiego, 25 III 1982, k. 12 (odrębna paginacja); zob. też AIPN Ka, 010/8, t. 1, Komenda MO województwa katowickiego do zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie – rozdzielnik, 15 IX 1971, k. 57–58).

⁴⁴ Sprawa ta założona została w 1971 r., jednak PC w zainteresowaniu Grupy III Wydziału III KW MO w Katowicach, znajdowała się co najmniej od połowy lat sześćdziesiątych (AIPN Ka, 010/8, t. 1, KMIP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 5 II 1971, k. 17; Kierunkowy plan pracy na lata 1966–67 po zagadnieniu Grupy III Wydziału III, 1966, k. 48–51).

⁴⁵ AIPN Ka, 010/8, t. 1, „Uczelnia”, 27 I 1971, k. 10.

⁴⁶ W Rybniku swoje oddziały posiadały od 1969 r. wydziały: Górniczy, Budownictwa i Architektury, Elektryczny oraz Mechaniczno-Technologiczny (*Politechnika Śląska imienia Wincentego Pszrowskiego w Gliwicach 1945–1970...*, s. 78).

w latach 1971–1990)⁴⁷, a dla Filii PŚ w Dąbrowie Górniczej⁴⁸ o krypt. „SztYGarka” (nr ewidencyjny KA-20016; prowadzona w latach 1971–1984)⁴⁹. W sporządzonej w marcu 1980 r. analizie stanu bezpieczeństwa na Wydziale Mechaniczno-Hutniczym Filii PŚ w Dąbrowie Górniczej wśród zagrożeń występujących w minionym okresie „na obiekcie” wymieniono „bliżej nieustalone kontakty pracowników naukowo-dydaktycznych i studentów [...] z cudzoziemcami oraz podejmowanie pracy za granicą”⁵⁰, z czym wiązało się „zagrożenie uzależnienia się od cudzoziemców, a co za tym idzie możliwość przekazania informacji dot[yczących] Wydziału [Mechaniczno-Hutniczego] oraz prowadzonych tam prac naukowych”⁵¹.

Jednocześnie sprawy obiektowe zakładane były na międzynarodowe konferencje naukowe (sympozja itp.) organizowane lub współorganizowane przez obie uczelnie. Inspektor operacyjny Ireneusz Badowski z KMiP MO w Częstochowie pisał w 1971 r. w związku z PC: „Poddawać kontroli operacyjnej organizowane na terenie Uczelni konferencje naukowe i zjazdy o charakterze międzynarodowym. Na zjazdy i konferencje z udziałem państw kapitalistycznych kontrolę prowadzić w ramach oddzielnych spraw obiektowych”⁵². Przykładem tego typu przedsięwzięć jest założona w październiku 1970 r. sprawa obiektowa

⁴⁷ Sprawa obiektowa o krypt. „Katedra” została założona 17 III 1971 r., a zakończona dopiero 10 I 1990 r. „w związku z zaistniałą sytuacją społeczno-polityczną”. Jeszcze w grudniu 1988 r. w planie przygotowanym przez katowicką SB czytamy: „Z analizy operacyjnej na Filii Politechniki Śląskiej w Rybniku wynika, że praca na tym obiekcie w roku 1989 winna koncentrować się w kilku kierunkach, z których głównym jest rozpracowanie osobowej kadry naukowo-dydaktycznej, środowiska studenckiego, ze szczególnym uwzględnieniem nielegalnej działalności NZS-u” (AIPN Ka, 030/448, Analiza sprawy obiektowej krypt. „Katedra” nr rejestracyjny 19772, 18 XII 1988, k. 21–24; Notatka służbowa, 17 II 1989, k. 7; Plan pracy do sprawy obiektowej krypt. „Katedra”, 16 XII 1988, k. 19–20; Meldunek o zakończeniu sprawy obiektowej krypt. „Katedra”, 10 I 1990, k. 26).

⁴⁸ W Dąbrowie Górniczej swoje oddziały posiadały od 1969 r. wydziały: Górniczy oraz Mechaniczno-Energetyczny. Były one jednak stopniowo przenoszone do Gliwic. Najdłużej funkcjonował utworzony w 1978 r. w Dąbrowie Górniczej Wydział Mechaniczno-Hutniczy, który zamknięto 1 lipca 1984 r. (AIPN Ka, 030/257, Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa na Wydziale Mechaniczno-Hutniczym Politechniki Śląskiej w Dąbrowie Górniczej, 26 III 1980, k. 18; *Politechnika Śląska imienia Wincen-tego Pszrowskiego w Gliwicach 1945–1970...*, s. 78).

⁴⁹ Sprawa obiektowa krypt. „SztYGarka” została założona 14 IV 1971 r. Likwidacja Filii PŚ w Dąbrowie Górniczej w 1984 r. nie spowodowała jednak zamknięcia sprawy. Była ona kontynuowana pod tą samą nazwą i numerem ewidencyjnym, lecz od tego momentu pod kątem należącego do PŚ Laboratorium Centrum Uszlachetniania Węgla z siedzibą w Dąbrowie Górniczej, w którym zatrudnionych było siedmiu pracowników naukowych oraz trzech administracyjnych (AIPN Ka, 030/257, Charakterystyka nr 76 sprawy obiektowej krypt. „SztYGarka”, 23 VII 1985, k. 32; Uzupełnienie meldunku nr 32, 27 I 1986, k. 82; Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa na Wydziale Mechaniczno-Hutniczym Politechniki Śląskiej w Dąbrowie Górniczej, 26 III 1980, k. 19).

⁵⁰ Jako przykład podano prywatny wyjazd pracownika naukowego Instytutu Energetyki Paliwowej Wydziału Mechaniczno-Hutniczego dr. inż. Zbigniewa Moysewicza do NRD, gdzie „nawiązał kontakt z obywatelami R[epubliki] F[ederalnej N]iemiec], którzy przysłali jego żonie zaproszenie”. Wystarczyło to SB do nasilenia nad nim kontroli poprzez TW „Roberta” (AIPN Ka, 030/257, Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa na Wydziale Mechaniczno-Hutniczym Politechniki Śląskiej w Dąbrowie Górniczej, 26 III 1980, k. 19).

⁵¹ AIPN Ka, 030/257, Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa na Wydziale Mechaniczno-Hutniczym Politechniki Śląskiej w Dąbrowie Górniczej, 26 III 1980, k. 19.

⁵² AIPN Ka, 010/8, t. 1, Kierunkowy plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektowej krypt. „Uczelnia”, 27 I 1971, k. 15.

o krypt. „Odlew” (nr ewidencyjny 18976)⁵³, dotycząca zabezpieczenia II posiedzenia Międzynarodowej Podkomisji na temat „ciekłe masy samoutwardzalne”, która zebrać się miała 9–14 listopada 1970 r. w Katedrze Odlewnictwa PŚ (kierownikiem Katedry Odlewnictwa był wówczas prof. dr hab. inż. Waław Sakwa). Podkomisja ta działała przy Międzynarodowym Komitecie Technicznych Stowarzyszeń Odlewniczych. Obrady odbywać się miały w Zakładzie Topienia i Odlewania Metali Katedry Odlewnictwa w Wydziale Mechaniczno-Technologicznym PŚ w Gliwicach. W obradach uczestniczyć miało 30 naukowców z krajów kapitalistycznych oraz 20 z państw obozu socjalistycznego. Początkowo planowano, że konferencja obradować będzie w Krakowie, pomysł ten jednak porzucono, gdyż „na terenie Krakowa usytuowany jest [...] Instytut Odlewnictwa skupiający większość aparatury z tego zakresu oraz współpracujący ściśle z instytutami radzieckimi w omawianym względzie”⁵⁴.

Wytyczne z 23 października 1970 r., zatwierdzone przez naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach ppłk. Henryka Sikorę oraz naczelnika Wydziału II tej komendy ppłk. Władysława Lesia, mówiły o konieczności „zabezpieczenia tajemnicy odnośnie osiągnięć polskiej nauki w zakresie technologii otrzymywania »Ciekłych Mas Samoutwardzalnych«”. Oprócz „ustalenia zakresu zainteresowania przedstawicieli państw kapitalistycznych badaniami radzieckimi i polskimi” zamierzano rozpoznać aktualny stan badań na Zachodzie. Szczególną uwagę miano zwrócić na ewentualne kontakty nawiązywane pomiędzy naukowcami polskimi i zachodnimi⁵⁵. Wykorzystane podczas operacji osobowe źródła informacji zostały również „zadaniowane” pod kątem „zapewnienia kontynuacji kontaktów z naukowcami państwa zachodnich po zakończeniu obrad”⁵⁶.

W celu sprecyzowania spektrum zadań, jakie powierzyć miano osobowym źródłom informacji, inspektor Grupy IV Wydziału III KW MO w Katowicach por. Andrzej Polak zobligowany został do nawiązania kontaktu z Wydziałem III KW MO w Krakowie (zabezpieczającym operacyjnie Instytut Odlewnictwa w Krakowie), w celu uzyskania wykazu zagadnień z zakresu ciekłych mas samoutwardzalnych, które byłyby szczególnie interesujące z punktu widzenia nauki i przemysłu polskiego⁵⁷.

⁵³ AIPN Ka, 07/186, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej krypt. „Odlew”, 23 X 1970, k. 5.

⁵⁴ AIPN Ka, 07/186, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie obiektowej kryptonim „Odlew”, Katowice, 23 X 1970, k. 8; Lista uczestników na międzynarodową konferencję CIATE – 20 osób wraz z nazwami i adresami instytucji i firm, które reprezentują, b.d., k. 51; Lista uczestników na międzynarodową konferencję – 31 osób, b.d., k. 54; Lista uczestników z zagranicy i z kraju na konferencję, b.d., k. 55–56.

⁵⁵ AIPN Ka, 07/186, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie obiektowej kryptonim „Odlew”, 23 X 1970, k. 9.

⁵⁶ *Ibidem*, k. 10.

⁵⁷ AIPN Ka, 07/186, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie obiektowej kryptonim „Odlew”, 23 X 1970, k. 11. Zagadnienia takie w dalszym czasie rzeczywiście wpłynęły do KW MO w Katowicach. Oprócz przedstawicieli czterech państw kapitalistycznych uwzględniano one delegatów z Rumunii (Constantin Cosneanu) i ZSRR (Abram M. Liass, Stiepan P. Doroszenko). Od przedstawiciela japońskiej firmy Nippon Churo K.K. Kawasaki o nazwisku Hikomi Endoh chciano zdobyć informacje o wynikach prac nad skracaniem czasu utwardzania oraz nad transportem przewodami rurowymi. W tej pierwszej kwestii wypytywać miano również obywatela RFN Gerda-Rüdigera Klose reprezentującego firmę Rheinstahl Hüttenwerke z Gelsenkirchen. Przedstawiciel amerykańskiej firmy „Fepco” Pittsburgh – Frank Detorre interesował pośrednio SB m.in. przez wzgląd na uzyskanie informacji o rzeczywistej skali zastosowania technologii mas ciekłych w przemyśle Stanów Zjednoczonych. Analogiczne

Zanim ukazały się przytoczone wytyczne, 8, 10 i 12 października 1970 r. KW MO w Katowicach przesłała do wydziałów III i VI Biura „C” MSW w Warszawie karty E-15 z zapytaniem o udzielenie informacji o trzydziestu dziewięciu pracownikach PŚ (w tym co najmniej dwunastu inżynierach oraz jednym pracowniku z tytułem doktorskim)⁵⁸.

Regularny dopływ informacji z przebiegu obrad miała zapewnić zorganizowana na te potrzeby sieć osobowych źródeł informacji, w skład której wchodził TW „Iwo” oraz cztery KO: „J.S.” (używano również pseudonimu „J”), „G.J.” (używano również pseudonimu „G”), oraz „P.Z.” (używano również pseudonimu „P”)⁵⁹, jak również „H.A.” (używano również pseudonimu „H”)⁶⁰. Na miejsce spotkań z OZI pozostającymi m.in. na kontakcie Grupy IV Wydziału III KW MO w Katowicach wybrano hotel „Myśliwski” w Gliwicach⁶¹. Od września do listopada 1970 r. przeprowadzono cztery rozmowy z KO „J”, tyle samo z KO „P” (ponadto otrzymano od niego jedno doniesienie obywatelskie dotyczące rozmów przeprowadzonych przez niego z przedstawicielem Japonii Hikomi Endoh), dwie lub trzy rozmowy z KO „H”, jedną KO „G” (nie dostarczał on jednak, w przeciwieństwie do czterech pozostałych OZI, żadnych informacji w toku przygotowań do konferencji oraz podczas jej trwania) oraz jedną z TW „Iwo”⁶². Wniosek o zakończenie sprawy złożony został dopiero 31 marca 1971 r.⁶³

informacje na temat przemysłu Wielkiej Brytanii planowano uzyskać od jej przedstawiciela Edwina M. Yoratha z firmy GKN Dowlais Limited Merthyr Tydfil (AIPN Ka, 07/186, Zagadnienia interesujące przemysł polski w zakresie technologii ciekłych mas samoutwardzalnych, b.d., k. 57–58).

⁵⁸ AIPN Ka, 07/186, Koperta, 8–10–12 X 1970, k. 38.

⁵⁹ Doc. „P” wykorzystywany był już wcześniej w związku z obserwacją prof. Józefa Ledwonina, który został usunięty z PŚ oraz wydalony z PZPR na skutek zachowania niewłaściwej (tj. biernej) postawy w obliczu wydarzeń marca 1968 r. na PŚ. W uwagach do notatki służbowej z rozmowy przeprowadzonej z doc. „P” w związku ze sprawą prof. Ledwonina inspektor Grupy IV Wydziału III ppor. A. Polak zanotował: „Rozmowę z doc. »P« przeprowadzono w początkowej fazie na okoliczność planowanego wyjazdu wym[ienionego] na stypendium naukowe do Francji, w trakcie którego zamierza zapoznać się z harmonogramem nauczania geometrii wykresowej na uczelniach paryskich i lyońskich. W celu rozmowy zakładano rozpoznanie wym[ienionego] pod kątem ewentualnego wykorzystania operacyjnego. W czasie rozmowy stwierdzono u doc. »P« powściągliwość w udzielaniu szerszych informacji. Z wym[ienionym] planuje się przeprowadzić kolejne rozmowy celem ostatecznego zdecydowania o jego przydatności. Informacje wyszczególnione powyżej uzyskano metodą kapturową” – rozmówca nie wiedział, przedstawicielowi jakiej instytucji udziela informacji (AIPN Ka, 014/1398, Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z doc. „P” w dniu 29 maja 1968 r., 29 V 1968, k. 23).

⁶⁰ AIPN Ka, 07/186, Wykaz t.w. i k.o., b.d., k. 7.

⁶¹ AIPN Ka, 07/186, Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie obiektowej kryptonim „Odlew”, Katowice, 23 X 1970, k. 13.

⁶² Podczas rozmowy 30 X 1970 r. KO „J” dostarczył listę z nazwiskami uczestników konferencji, oraz obiecał przekazać na następnym spotkaniu plany sytuacyjne pomieszczeń, w których toczyć się miały obrady. Na spotkaniu 7 XI 1970 r. KO „P” udzielił szczegółowych informacji na temat trybu (harmonogram) posiedzeń (AIPN Ka, 07/186, Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z k.o. ps. „J”, 30 X 1970, k. 14; Notatka służbowa, 7 XI 1970, k. 15–16; Notatka służbowa, 9 XI 1970, k. 17; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z k.o. ps. „P”, 11 XI 1970, k. 20–21; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z k.o. ps. „H”, 11–12 XI 1970, k. 22; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z k.o. ps. „J”, 12 XI 1970, k. 24–25; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z k.o. ps. „P”, 12 XI 1970, k. 26–27; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z t.w. ps. „Iwo”, 14 XI 1970, k. 28–29; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z k.o. ps. „J”, 16 XI 1970, k. 30–32; Doniesienie obywatelskie od k.o. ps. „P”, 17 XI 1970, k. 33–35; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z k.o. ps. „P”, 21 XI 1970, k. 37; Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z k.o. ps. „J”, 26 IX 1970, k. 43).

⁶³ AIPN Ka, 07/186, Wniosek o zakończeniu sprawy obiektowej kryptonim „Odlew”, 31 III 1971, k. 66.

Podobna sprawa, tym razem o krypt. „Zjazd” (nr ewidencyjny CZ-824), została założona na potrzeby zabezpieczenia IV Międzynarodowego Sympozjum Procesów Spalania, obradującego na Politechnice Częstochowskiej 15–18 września 1975 r. Oprócz delegatów z krajów socjalistycznych, takich jak Czechosłowacja, Węgry, NRD oraz ZSRR, w obradach wziąć mieli udział przedstawiciele Anglii, Japonii, Kanady, USA oraz Turcji⁶⁴. W związku z tym we wniosku o wszczęcie sprawy obiektowej napisano: „zachodzi potrzeba stworzenia warunków zapewniających właściwy dopływ informacji o osobach i zjawiskach mogących przynieść szkodę interesom politycznym i gospodarczym PRL”⁶⁵. Dopływ informacji z obrad zapewnić miały KO: „H.P.”, „T.C.”, „G.M.”, „M.S.”, „M.P.” oraz TW „Wiktor”. Koordynacją zabezpieczenia konferencji oraz imprez towarzyszących, w tym wizytacji w zakładach przemysłowych, zająć się mieli: starszy inspektor operacyjny SB KW MO w Częstochowie ppor. Janusz Then oraz inspektor operacyjny SB KW MO w Częstochowie sierż. Marek Brzósiewicz⁶⁶.

W wyniku rozmów z KO („M.P.”, „M.S.”, „Z.K.”, „M.K.”) pomiędzy 7 a 18 września 1975 r. częstochowska SB otrzymała nazwiska tłumaczy i ich technicznych pomocników oraz imienne wykazy uczestników krajowych i zagranicznych. Wiedzano również o miejscach zakwaterowania uczestników (łącznie z numerami pokoi hotelowych). Oprócz informacji dotyczących przebiegu obrad otrzymano bardziej szczegółowe dane na temat wybranych przedstawicieli krajów kapitalistycznych, a także o nieformalnym spotkaniu uczestników krajowych, które odbyło się na zakończenie konferencji⁶⁷.

Sprawa obiektowa założona została również na VI Krajową Konferencję Odlewnictwa Ciśnieniowego (9–10 września 1976 r.), organizowaną przez PC, Stowarzyszenie Techniczne Odlewników Polskich oraz Zakłady Sprzętu Motoryzacyjnego „POLMO” w Przysieku. Należy przypuszczać, że przyczyną zabezpieczenia operacyjnego konferencji w ramach oddzielnej sprawy obiektowej o krypt. „Odlewnicy” (nr ewidencyjny CZ-1401) był udział w niej dziewięciu przedstawicieli firm zagranicznych (z RFN, Włoch oraz Japonii), w tym jednego figuranta Wydziału II KW MO w Opolu, reprezentującego zachodnioniemiecką firmę WOTAN⁶⁸. Do zabezpieczenia konferencji zamierzano użyć KO: „S.S.”, „J.D.”,

⁶⁴ AIPN Ka, 010/1, Wykaz zagranicznych uczestników IV Międzynarodowego Sympozjum Procesów Spalania, 2 IX 1975, k. 22–25.

⁶⁵ AIPN Ka, 010/1, Wniosek o wszczęcie sprawy obiektowej krypt. „Zjazd” na IV Międzynarodowe Sympozjum Procesów Spalania, 4 IX 1975, k. 2–3 (odrębna paginacja).

⁶⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektowej krypt. „Zjazd”, 4 IX 1975, k. 33–36.

⁶⁷ AIPN Ka, 010/1, Informacja – źródło: k.o. „M.P.”, 7 IX 1975, k. 6; Informacja – źródło: k.o. „M.K.”, 9, 12 IX 1975, k. 7–20; Informacja – źródło: k.o. „Z.K.”, 13 IX 1975, k. 21–22; Informacja – źródło: k.o. „M.P.”, 16 IX 1975, k. 23; Informacja – źródło: k.o. „M.S.”, 16 IX 1975, k. 24; Informacja – źródło: k.o. „M.P.”, 17 IX 1975, k. 25; Informacja – źródło: k.o. „M.S.”, 17 IX 1975, k. 26; Informacja – źródło: k.o. „M.S.”, 18 IX 1975, k. 27.

⁶⁸ AIPN Ka, 010/17, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektowej krypt. „Odlewnicy”, 7 IX 1976, k. 25–26.

„P.M.” oraz KS „Z.P.”⁶⁹, oprócz tego TW: „Wiktor”, „Artur” i „Wojciech”⁷⁰. Przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego był kierownik Zakładu Odlewnictwa Instytutu Technologii Metali PC dr inż. Zbigniew Piłkowski, który – jak pisał por. Henryk Pawlak jeszcze w marcu 1976 r. motywując konieczność zabezpieczenia planowanej konferencji – „znany jest nam z negatywnej postawy społeczno-politycznej”⁷¹. Dzień przed rozpoczęciem obrad, tj. 8 września 1976 r., por. Pawlak przeprowadził rozmowę z dyrektorem administracyjnym PC mgr. Henrykiem Koźmińskim, I sekretarzem KU PZPR dr. Władysławem Jonkiszem oraz dr. Zbigniewem Piłkowskim, „której celem było wyczulenie władz uczelnianych na potrzebę zabezpieczenia pomieszczeń Politechniki przed penetracją ze strony przybyłych tu przedstawicieli firm krajów kapitalistycznych”⁷². Łącznie od 8 do 14 września 1976 r. SB przeprowadziła co najmniej: trzy rozmowy z KO „J.D.”, dwie z KS „Z.P.”, po jednej z KO „S.S.” i „P.M.”, uzyskując podstawowe informacje na temat przyjazdu i zakwaterowania przedstawicieli państw zachodnich, a także programu i przebiegu obrad⁷³.

Z inną formą operacyjnego rozpracowania środowisk inteligencji technicznej mamy do czynienia w sprawie o krypt. „Atom” (nr ewidencyjny 9505; prowadzonej w województwie katowickim w ramach teczki zagadnieniowej o tym kryptonimie w latach 1964–1968), w toku której monitorowano równolegle kilka komórek organizacyjnych PŚ w Gliwicach, jak również Biuro Urządzeń Techniki Jądrowej (BUTJ) „Ośrodek Śląsk” w Katowicach, „po linii” prowadzonych przez nie prac z fizyki jądrowej. Powodem wszczęcia sprawy był rzekomy wzrost zainteresowania wywiadów zachodnich tym segmentem nauki i przemysłu PRL. Zadanie operacyjnego zabezpieczenia placówek badawczych wykonywane miało być przez Grupę VI Wydziału II KW MO w Katowicach, na szczeblu centralnym zaś koordynacją zająć się miał zgodnie z właściwością Wydział VI Departamentu II MSW. We wstępnych wytycznych instruowano: „zmierzać należy do ujawnienia osób powiązanych z obcymi wywiadami, źródeł przecieku informacji, stanowiących tajemnicę państwową i ustalenia przyczyn istotnych nieprawidłowości istniejących w resorcie atomistyki, sprzyjających wrogiej działalności”⁷⁴. Cele szczegółowe zakładały wnikliwe rozeznanie operacyjne wśród personelu polskich ośrodków badawczych z tej dziedziny nauki, a zwłaszcza roztoczenie kontroli nad pracownikami delegowanymi do krajów zachodnich, co osiągnąć

⁶⁹ AIPN Ka, 010/17, Wykaz tajnych współpracowników i kontaktów operacyjnych, b.d., k. 8.

⁷⁰ AIPN Ka, 010/17, Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektowej krypt. „Odlewnicy”, 7 IX 1976, k. 25–26.

⁷¹ AIPN Ka, 010/17, Notatka służbowa, 23 III 1976, k. 29.

⁷² AIPN Ka, 010/17, Notatka służbowa, 8 IX 1976, k. 30.

⁷³ AIPN Ka, 010/17, Notatka służbowa, 8 IX 1976, k. 31; Notatka służbowa dotycząca VI Krajowej Konferencji Odlewnictwa Ciśnieniowego w Częstochowie, 9 IX 1976, k. 33; Notatka służbowa dotycząca VI Krajowej Konferencji Odlewnictwa Ciśnieniowego, 9 IX 1976, k. 35; Notatka służbowa dotycząca VI Krajowej Konferencji Odlewnictwa, 10 IX 1976, k. 36; Notatka służbowa dotycząca Koncisos '76 i Intercisos '76, 11 IX 1976, k. 37–38; Notatka służbowa, 13 IX 1976, k. 41; Notatka służbowa, 14 IX 1976, k. 42.

⁷⁴ AIPN Ka, 07/123, Zastępca naczelnika Wydziału VI Departamentu II MSW ppłk T. Gawęda do naczelnika Wydziału II SB KW MO w Katowicach, 25 V [1]964, k. 5.

zamierzano poprzez rozbudowę sieci informacyjnej. Przewidywano również działania o charakterze ofensywnym, postulując, aby „spośród naukowców częściej wyjeżdżających do państw kapitalistycznych typować osoby do przeprowadzenia rozmów z perspektywą operacyjnego wykorzystania”⁷⁵. Chciano w ten sposób uzyskać dostęp do informacji na temat aktualnych kierunków badań oraz ich wyników w państwach kapitalistycznych. W innym miejscu pisano: „Pozyskiwać wartościowe jednostki sieci spośród naukowców, posiadających styki [*sic!*] z państwami kapitalistycznymi”⁷⁶. We współpracy z Wydziałem III miano roztoczyć kontrolę nad obcokrajowcami przyjeżdżającymi do Polski i wykazującymi szczególne zainteresowanie wynikami badań resortu atomistki⁷⁷.

Na obszarze działania KW MO w Katowicach do opracowania operacyjnego wytypowane zostały następujące komórki organizacyjne PŚ:

- Zakład Fizyki Jądrowej przy Katedrze Fizyki „B” (kierownik zakładu i jednocześnie katedry doc. Józef Szpilecki);
- Katedra Technologii Powłok Ochronnych (kierownik doc. Zbigniew Jedliński);
- Zakład Inżynierii Reaktorów Atomowych (kierownik doc. Tadeusz Świerżawski) przy Katedrze Maszyn Ciepłych PŚ (kierownik katedry prof. Stanisław Ochęduszek). Zakład ten nie znajdował się na pierwotnej liście sporządzonej przez Departament II MSW, lecz uwzględniony został na specjalny wniosek Grupy VI Wydziału II KW MO w Katowicach⁷⁸.

⁷⁵ *Ibidem*, k. 6.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Naczelnik Wydziału II SB KW MO w Katowicach, podobnie jak naczelnicy tego pionu w pozostałych województwach, zobowiązany został do zarejestrowania teczki zagadnieniowej o krypt. „Atom”, w ramach której zbierane miały być informacje. Była to operacja o charakterze ogólnopolskim (AIPN Ka, 07/123, Zastępca naczelnika Wydziału VI Departamentu II MSW ppłk T. Gawęda do naczelnika Wydziału II SB KW MO w Katowicach, 25 V [1]1964, k. 7). O planach założenia spraw operacyjnych na ośrodki związane z atomistyką wiadano w katowickiej KW MO już co najmniej kilka miesięcy wcześniej. W marcu 1964 r. przeprowadzono rozmowy z dwoma osobowymi źródłami informacji, posiadającymi dobrą orientację w środowisku naukowym PŚ. Najwięcej informacji, przede wszystkim na temat obsady personalnej Katedry Fizyki „B” oraz Zakładu Fizyki Jądrowej tej katedry uzyskano od TW „Wiktor”. Część informacji uzyskano również od kandydata na TW „Włodzimierz”. Z wypowiedzi ich obu wynikało, że badania w interesującej SB dziedzinie nie są na PŚ specjalnie zaawansowane. Zdaniem TW „Wiktor” „Ośrodek Atomistyki w Gliwicach jest osamotniony. Pracownicy naukowci narzekają na brak nowoczesnej aparatury naukowej, którą dysponuje ośrodek warszawski czy krakowski. Mało jest również sympozjów i konferencji naukowych w tej dziedzinie”. W podobnym tonie wypowiedział się kandydat na TW „Włodzimierz”, informując, że konkurencja ośrodków warszawskiego i krakowskiego, w połączeniu z trudnościami finansowymi, legła u podstaw niepowodzenia planu zmarłego w 1963 r. prof. Zbigniewa Klemensiewicza, zmierzającego do utworzenia zakładu chemii jądrowej w ramach kierowanej przez niego Katedry Fizyki „B” (AIPN Ka, 07/123, Wyciąg z raportu ze spotkania z t.w. ps. „Wiktor” odbytego dnia 19 marca 1964 r., 25 III 1964, k. 24; Wyciąg z raportu ze spotkania z t.w. ps. „Wiktor” odbytego dnia 24 marca 1964 r., 31 III 1964, k. 26; Wyciąg z raportu ze spotkania z t.w. ps. „Wiktor” odbytego dnia 22 maja 1964 r., 29 V 1964, k. 32; Wyciąg z raportu ze spotkania z kandydatem na t.w. ps. „Włodzimierz” odbytego dnia 25 marca 1964 r., 26 III 1964, k. 25). Teczka zagadnieniowa o krypt. „Atom” założona została formalnie 8 VI 1964 r., a zamknięta na wniosek kierownika Grupy VII Wydziału II SB KW MO w Katowicach kpt. W. Popiołka w styczniu 1969 r., ponieważ „zagadnienie to uległo zdezaktualizowaniu i nie obejmuje zakresu pracy tutejszego Wydziału” (AIPN Ka, 07/123, Raport dotyczący złożenia teczki zagadnieniowej krypt. „Atom” w archiwum Wydziału „C”, 16 I 1969, k. 2).

⁷⁸ Kontrolę miano poddać ponadto Ośrodek Biura Urzędów Techniki Jądrowej w Katowicach (AIPN Ka, 07/123, Raport o zezwolenie na założenie teczki zagadnieniowej krypt. „Atom”, 9 VI 1964, k. 3;

Prace we wszystkich jednostkach koordynował oficer operacyjny Grupy VI Wydziału II sierżant Władysław Roszak oraz kierownik tej grupy por. Mirosław Rak. W momencie założenia sprawy SB dysponowała jednym KO w Katedrze Fizyki „B”, przy pomocy którego zamierzano pozyskać kolejne źródło informacji w Zakładzie Inżynierii Reaktorów Atomowych⁷⁹.

Na podstawie informacji uzyskanych od TW „Wiktora” oraz z działu kadr Politechniki Śląskiej KW MO zwróciła się do Wydziału III Biura „C” MSW (karty E-15) z prośbą o informacje odnośnie do dwudziestu jeden pracowników Zakładu Fizyki Jądrowej, Katedry Technologii Powłok Ochronnych oraz Katedry Inżynierii Reaktorów Atomowych. Ponadto zwrócono się z osobnym zapytaniem do Kartoteki Departamentu I MSW w Warszawie w sprawie uzyskania informacji na temat prof. Tadeusza Świerzawskiego⁸⁰.

Ewidencja naukowców w ramach ogólnokrajowego zbioru informacji

Na początku lat siedemdziesiątych zdecydowano się w MSW na stworzenie bazy danych, nazwanej „ogólnokrajowym zbiorem informacji o wybitnych specjalistach, wynalazcach i naukowcach”, za których uznawać miano „takie osoby, których działalność przyczynia lub może się przyczynić do osiągnięcia istotnych korzyści w gospodarce narodowej, a jednocześnie ich twórczość lub zasób wiedzy wskazują na potrzebę ochrony operacyjnej”⁸¹. Każda z tych kategorii została odpowiednio zdefiniowana. Za specjalistę uznawana była „osoba o wysokim poziomie wiedzy fachowej, posiadająca wieloletnie doświadczenie zawodowe, zajmująca się wdrażaniem nowości technicznych, prowadząca prace projektowe lub przeprowadzająca eksperymenty o dużym znaczeniu dla gospodarki kraju”. Wynalazca wg tej nomenklatury to „osoba będąca twórcą opracowywanego, zgłoszonego do opatentowania lub opatentowanego nowego rozwiązania o charakterze technicznym”. Naukowiec zaś to „osoba posiadająca tytuł lub stopień naukowy, zajmująca się samodzielnym rozwiązywaniem problemów naukowych lub kierująca zespołem prowadzącym badania naukowe”⁸².

Naukowcom wszystkich trzech kategorii Służba Bezpieczeństwa zapewnić miała pomoc oraz „ochronę operacyjną” w zakresie prowadzonych przez nich badań, w wymiarze

Wykaz zakładów naukowych w oparciu o które należy organizować pracę kontrwywiadowczą w ramach zagadnienia „Atom”, b.d., k. 9; Zastępca naczelnika Wydziału II SB [KW MO w Katowicach] do naczelnika Wydziału VI Departamentu II MSW w Warszawie, 9 VI 1964, k. 20; Wyciąg z raportu z dnia 19 marca 1964 r. z odbytego spotkania z t.w. ps. „Wiktor”, 25 III 1964, k. 24).

⁷⁹ AIPN Ka, 07/123, Zastępca naczelnika Wydziału II SB [KW MO w Katowicach] do naczelnika Wydziału VI Departamentu II MSW w Warszawie, 9 VI 1964, k. 20).

⁸⁰ AIPN Ka, 07/123, Koperta, 18 IV 1964, k. 23; Koperta, 25 VI 1964, k. 34; Koperta, 30 V 1964, k. 44.

⁸¹ AIPN Ka, 030/257, Zasady prowadzenia jednolitego zbioru informacji o wybitnych specjalistach, wynalazcach i naukowcach i ich twórczości, b.d., k. 71–72.

⁸² *Ibidem*.

wprost proporcjonalnym do znaczenia tych prac dla gospodarki. Przy zakwalifikowaniu danego naukowca do kategorii „wybitnych” kierować się miano znaczeniem realizowanych przez niego prac, a także przewidywanymi korzyściami ekonomicznymi, jakie mogły z nich w przyszłości wyniknąć, ponadto uwagę zwracano na jego dotychczasowe osiągnięcia na polu nauki⁸³.

Na życzenie jednostek terenowych⁸⁴ w celu ujednolicenia kryteriów dla wszystkich komend wojewódzkich stworzony został punktowy system oceniania naukowców, a wraz z nim jednoarkuszowa tabela, za pomocą której opisywano danego naukowca w trzech „aspektach” (kategoriach):

- predyspozycje do pracy twórczej (charakterystyka twórcy);
- zakres i znaczenie działalności badawczej;
- przewidywane m.in. ekonomiczne efekty prac⁸⁵.

Częściową przynajmniej odpowiedź na pytanie o potrzebę zapewnienia pracownikom „ochrony operacyjnej” znajdujemy w piśmie zastępcy naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach mjr. Władysława Fabiana do I zastępcy komendanta ds. SB KMiP MO w Częstochowie ppłk. Władysława Syjoty z września 1971 r.: „Stwierdzone fakty utrudniania pracownikom naukowo-badawczym, konstruktorom i wynalazcom prowadzenia prac i realizacji ich nowatorskich osiągnięć powodują, że wielu spośród nich zniechęca się trudnościami i nie podejmuje dalszych tematów. Niektórzy z nich usiłują odstąpić dotychczasowe swoje osiągnięcia firmom kapitalistycznym oraz podejmą kroki zmierzające do wyjazdu za granicę celem kontynuowania swoich prac”⁸⁶. W tym samym piśmie poproszono o nadesłanie wykazu wybitnych naukowców, wynalazców itd., którzy wymagają ochrony operacyjnej. Zaskakująco brzmi nadesłana po miesiącu odpowiedź częstochowskiej SB, w której czytamy: „Wg naszego rozeznania na terenie Częstochowy nie pracują wybitni naukowcy, którym potrzebna byłaby ochrona operacyjna”⁸⁷.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ „Nawiązując do przesłanego w m[iesią]cu sierpniu 1972 r. ramowego planu przedsięwzięć operacyjnych w sprawie zabezpieczenia wybitnych specjalistów, wynalazców i naukowców informuję, że Wydz[iał] VI Dep[atramentu] III MSW w Warszawie, realizując postulaty jednostek terenowych, opracował zasadny jednolitego zbioru informacji o tej kategorii osób” (AIPN Ka, 030/257, Komenda MO województwa katowickiego do I zastępcy KP MO ds. SB w Będzinie, 29 VI 1973, k. 70).

⁸⁵ W każdej z trzech kategorii, względnie w ramach każdego z trzech aspektów, naukowiec był punktowany oddzielnie. Za wybitnego specjalistę (naukowca, wynalazcę) uznawana była osoba, która w trzech kategoriach uzyskiwała łącznie co najmniej 15 punktów. Od reguły tej dopuszczano jednak odstępstwa. Ostateczną decyzję w wątpliwych wypadkach podejmował każdorazowo naczelnik Wydziału III. W momencie nadania statusu „wybitnego naukowca” dana osoba automatycznie wciągana była do zbioru informacji. Tabela (karta informacyjna) wypełniana była w komendach wojewódzkich i tam przetrzymywana, przy czym jeden egzemplarz przysyłano do Wydziału VI Departamentu III MSW. Dane podlegały aktualizacji co najmniej dwa razy w roku (AIPN Ka, 030/257, Zasady prowadzenia jednolitego zbioru informacji o wybitnych specjalistach, wynalazcach i naukowcach i ich twórczości, b.d., k. 73–74; Pomocnicza tabela oceny wybitnych specjalistów, wynalazców i naukowców, b.d., k. 75).

⁸⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Zastępca naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach do I zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie, 21 IX 1971, k. 150.

⁸⁷ AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do zastępcy naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 20 X 1971, k. 151.

W październiku 1971 r. Wydział III KW MO w Katowicach, Referat ds. SB w KMiP MO w Częstochowie (i prawdopodobnie Referat ds. SB w KM MO w Zabrze) miały być wizytowane przez grupę funkcjonariuszy Wydziału IV Departamentu III MSW. Powodem przyjazdu delegacji była ocena pracy operacyjnej na uczelniach politechnicznych oraz w placówkach PAN o profilu technicznym⁸⁸. W zainteresowaniu delegacji znaleźć się miały następujące zagadnienia:

- „1. organizacja pracy operacyjnej w naukach technicznych z uwzględnieniem prowadzonych spraw i ilości posiadanych źródeł informacji i sposobu ich wykorzystania;
2. sposób zabezpieczenia badań o istotnym znaczeniu dla gospodarki narodowej i nauki, prace naukowe o charakterze tajnym, węzłowe perspektywiczne problemy naukowe;
3. współpraca naukowa tych placówek z zagranicą, charakter kontaktów, stopień rozpoznania placówek i osób w krajach kapitalistycznych, ich zainteresowania, zabezpieczenie kongresów, sympozjów itp. z udziałem cudzoziemców;
4. atmosfera i sytuacja społeczno-polityczna w placówkach naukowo-technicznych z uwzględnieniem rozpoznania osób skompromitowanych;
5. współpraca placówek naukowych z przemysłem, przedsiębiorstwami, zjednoczeniami, resortem i innymi placówkami naukowymi;
6. efektywność wykorzystania aparatury naukowej [i] środków finansowych przez te placówki;
7. polityka kadrowa, kształcenie doktorantów⁸⁹.

Dopiero jednak rok po wizytacji, w październiku 1972 r., gotowy był „Plan przedsięwziąć operacyjnych dot[yczących] operacyjnego zabezpieczenia węzłowej problematyki badawczej w Politechnice Częstochowskiej oraz wybitnych specjalistów, wynalazców i na-

⁸⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Komenda MO województwa katowickiego do zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie, 15 IX 1971, k. 57–58.

⁸⁹ Na wszystkie z tych zagadnień komenda częstochowska opracowała w dalszym czasie szczegółowe odpowiedzi, podając liczbę oraz status OZI wykorzystywanych na PC, wymieniając węzłowe problemy badawcze opracowywane przez pracowników naukowych uczelni (podano ich sześć), a także instytuty współpracujące z PC (trzy, w tym jeden z Czechosłowacji, dwa rosyjskie). Atmosferę na uczelni oceniono jako „nie najlepszą”, wskazując na wzajemne „rozrabianie się” [sic!] pracowników naukowych, podkreślając jednocześnie, że to negatywne zjawisko występuje szczególnie wśród członków uczelnianych komórek PZPR. Jednocześnie nie zanotowano „żadnych wrogich wystąpień natury politycznej ze strony pracowników uczelni”, oceniając pozytywnie ich postawę podczas wydarzeń marcowych. Odpowiadając na pytanie nr 5, podano instytuty krajowe, z którymi współpracowały poszczególne jednostki organizacyjne PC. W tym przypadku rozróżniono dwie kategorie: 1. współpraca w zakresie problemów węzłowych: Instytut Metalurgii Żelaza w Gliwicach, GIG w Katowicach, Instytut Odlewnictwa w Krakowie, Instytut Obróbki Plastycznej w Poznaniu, Instytut Mechaniki Precyzyjnej, Centralne Laboratorium Gazownictwa i Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie. 2. współpraca w zakresie prac resortowych i branżowych oraz działalność ogólnotechniczna: Huta im. B. Bieruta w Częstochowie, Huta Zawiercie, Huta Stalowa Wola, Huta im. M. Buczka w Sosnowcu i in. (AIPN Ka, 010/8, t. 1, Komenda MO województwa katowickiego do zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie, 15 IX 1971, k. 57–58; Ad 1–7 – odpowiedzi na zagadnienia zawarte w piśmie Komendy MO województwa katowickiego do zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie z dnia 15 IX 1971 r., b.d., k. 59–62).

ukowców”. Zawierał on dość szczegółowe dane na temat projektów badawczych realizowanych w poszczególnych instytutach PC (Metalurgii; Technologii Metali; Maszyn Ciepłych; Obróbki Plastycznej i Spawalnictwa), wraz z podaniem zleceńodawcy, wysokości nakładów inwestycyjnych oraz zaangażowanych pracowników naukowych. Przykładowo: „Zagadnienia problemu węzłowego 06.2.3, którego koordynatorem jest Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie, realizuje w Politechnice Częstochowskiej Instytut Metalurgii w zakresie »zastosowanie laserów w metalurgii i metaloznawstwie«. Przewidziano tu nakłady finansowe ok. 3,4 mln zł, a kierownikiem zadania jest doc. dr inż. W[ojciech] Klimecki”. Nieco dalej napisano, że badania prowadzone przez Instytut Maszyn Ciepłych – znajdujące się wówczas na wstępnym etapie – zmierzać miały „do wypracowania własnej konstrukcji elektrowni atomowej i zbadania, czy będzie opłacało się nam uruchamiać takie elektrownie w kraju”⁹⁰.

Wśród ujętych w planie okoliczności ułatwiających penetrację środowiska pracowników naukowych PC przez wywiad zagraniczny podano m.in. „niewłaściwą postawę społeczno-polityczną niektórych pracowników”, a także ich kontakty z ośrodkami zachodnimi na stopie służbowej, jak i wyjazdy turystyczne, wskazując przy tym na „nadmierną gadatliwość oraz skłonność Polaków do chwalenia się osiągnięciami”. Zwrócono ponadto uwagę na problem publikowania wyników badań. Ta naturalna dla naukowców, wydawać by się mogło, kolei rzeczy mogła bowiem niejednokrotnie powodować konflikt z ochroną tajemnicy gospodarczej⁹¹. Wśród kompleksu środków profilaktycznych, za pomocą których zamierzano zatamować przeciek informacji, znalazło się „systematyczne przeprowadzanie oficjalnych rozmów z kierownikami wyróżniających się instytutów oraz kierownikami poszczególnych zespołów badawczych” i tą drogą „uzyskiwanie niezbędnych informacji potrzebnych w organizowaniu pracy operacyjnej na tym odcinku”⁹². Kierownicy komórek organizacyjnych realizujących ważne projekty węzłowe zostawali niejako automatycznie objęci „opieką operacyjną”, w ramach której, w zależności od potrzeb, prowadzona być miała perlustracja korespondencji krajowej i zagranicznej. W celu zapewnienia dopływu informacji zamierzano pozyskać – oprócz dwóch już wykorzystywanych – „kilku tajnych współpracowników spośród samodzielnych pracowników naukowo-badawczych i młodej kadry naukowej”, a ponadto dwóch konsultantów⁹³ „w zakresie węzłowej problematyki

⁹⁰ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych dot[yczących] operacyjnego zabezpieczenia węzłowej problematyki badawczej w Politechnice Częstochowskiej oraz wybitnych specjalistów, wynalazców i naukowców, 18 X 1972, k. 71–75.

⁹¹ *Ibidem*, k. 75–76.

⁹² *Ibidem*, k. 77.

⁹³ Konsultant – najrzadziej występująca kategoria OZI, wprowadzona instrukcją z 1970 r., w której stwierdzano: „Dla zbadania niektórych problemów wyłaniających się w toku pracy operacyjnej, których poznanie (zbadanie) wymaga wiedzy fachowej, specjalnego przygotowania naukowego, można angażować w charakterze konsultantów osoby posiadające odpowiednie kwalifikacje naukowe lub zawodowe”. Cyt za: F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia...*, s. 48. Konsultanci wykorzystywani byli zasadniczo do sporządzania ekspertyz oraz analiz z zakresu odpowiadającego ich kompetencjom. Zapotrzebowanie na ten rodzaj informacji wynikało z coraz bardziej odczuwalnego w SB deficytu kadr

naukowo-badawczej oraz wynalazczości i badań patentowych⁹⁴. Do operacyjnego rozpracowania obiektu „Uczelnia” oddelegowany został ppor. Henryk Pawlak⁹⁵.

Ostatecznie za wybitnego naukowca uznany został doc. dr inż. Janusz Elsner z PC. Jeszcze przed utworzeniem KW MO w Częstochowie tamtejszy Referat ds. SB wytypował go jako wyróżniającego się naukowca i „dorywczo z tego tytułu był ochraniaany”⁹⁶. W lutym 1976 r. KO „S.Z.” poinformował por. Pawlaka o kontaktach nawiązanych przez Elsnera z prof. Jerzym Moszyńskim z Uniwersytetu w Delaware (USA). Podczas konferencji zorganizowanej przez PAN w Białowieży Moszyński otrzymał od Elsnera zaproszenie do Częstochowy, z którego chętnie skorzystał. Ta, wydawałoby się, błaha informacja stała się dla częstochowskiej SB impulsem do pogłębienia ochrony operacyjnej (czytaj: inwigilacji) Elsnera. W rozmowie z por. Pawlakiem KO „S.Z.” opisał Elsnera następująco: „jest on najlepszym naukowcem i posiada duży dorobek naukowy. Jako z-ca dyrektora Instytutu Maszyn Ciepłych odznacza się dużymi zdolnościami organizacyjnymi [...]. Posiada wyrobiony szereg kontaktów z naukowcami w kraju i za granicą. Swoją pozycję i kontakty wyrobił m.in. poprzez częste uczestnictwo w konferencjach naukowych krajowych i zagranicznych”⁹⁷. Oprócz intensywnych kontaktów Elsnera z osobami z krajów kapitalistycznych powodem roztoczenia aktywnej ochrony operacyjnej było jego zaangażowanie w „badania z zakresu koncepcji rozwojowej energetyki jądrowej w naszym kraju”⁹⁸.

Innym pracownikiem wciągniętym do ewidencji wybitnych naukowców była doc. dr inż. Monika Gierzyńska – pracownik, a następnie dyrektor Instytutu Obróbki Plastycznej i Spawalnictwa PC. Opinia zasięgnięta przez częstochowską SB u KO „Z.S.” brzmiała następująco: „doc. Monika Gierzyńska jest pracownikiem naukowym bardzo energicznym, umiejącym doskonale organizować sobie pracę, wytrwałym i dociekliwym. Bardzo dużo angażuje się w pracach społecznych i jest aktywnym członkiem PZPR. Ponieważ nie ma szans w awansie administracyjnym, całkowicie pragnie poświęcić się pracy naukowej. Posiada bardzo dobre przygotowanie zawodowe”⁹⁹. Gierzyńska wytypowana została na wybitnego

wyspecjalizowanych w zagadnieniach dotyczących szeroko rozumianej gospodarki narodowej oraz ekonomii. Jak dowodzi jednak Tadeusz Paweł Rutkowski, „praktyczne wykorzystywanie tej kategorii informatorów SB, jakimi byli konsultanci, odbiegało od norm ustalonych przez instrukcję operacyjną i w znacznym stopniu wykonywali oni zadania przewidziane dla dwóch pozostałych kategorii osobowych źródeł informacji, tj. kontaktów operacyjnych i tajnych współpracowników” (T.P. Rutkowski, *Gospodarka PRL na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. według ekspertyz konsultanta SB*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2006, nr 2/4, s. 266).

⁹⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Plan przedsięwzięć operacyjnych dot[yczących] operacyjnego zabezpieczenia węzłowej problematyki badawczej w Politechnice Częstochowskiej oraz wybitnych specjalistów, wynalazców i naukowców, 18 X 1972, k. 77.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło: k.o. „S.Z.”, 11 II 1976, k. 87.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 5, Notatka służbowa dotycząca doc. dr inż. Moniki Gierzyńskiej – pracownika Instytutu Obróbki Plastycznej i Spawalnictwa PC, 26 VII 1973, k. 190–191.

naukowca przez częstochowski Referat ds. SB zgodnie z wytycznymi KW MO w Katowicach z 29 czerwca 1973 r., zaraz też przystąpić miano do jej operacyjnego opracowania¹⁰⁰.

Informacje na temat obojga omówionych naukowców umieszczone zostały w tabelach jednoarkuszowych zawierających następujące rubryki: 1. Dane personalne; 2. Wykształcenie; 3. Nagrody i Odznaczenia; 5. Uwagi; 6. Charakter zainteresowania; 7. Ocena w punktach; 8. [Właściwa] jednostka SB; 9. Przebieg pracy zawodowej i wynalazczej [*sic!*], wraz z wynikami¹⁰¹.

W odniesieniu do Elsnera w rubryce uwagi zanotowano: „Specjalista w zakresie maszyn cieplnych wirnikowych, prowadzi badania nad studium koncepcyjno-konstrukcyjnym osiowych stopni turbinowych, zmierzających [powinno być – zmierzające] do wypracowania własnej konstrukcji elektrowni atomowej”. W rubryce dotyczącej wyników jego pracy naukowej wymieniono 24 opracowania oraz kierowanie tematem 07.13.08a w ramach problemu węzłowego 04.1.2 (wyniki tych prac zadecydować miały o tym, czy budowa elektrowni atomowej polskiej konstrukcji będzie opłacalna)¹⁰². W przypadku Gierzyńskiej odnotowano 40 prac naukowo-badawczych, zgłoszenie patentowe w 1972 r. oraz kierowanie zadaniami problemu węzłowego 05.1.3.¹⁰³ Gierzyńska uzyskała łącznie 20 punktów we wszystkich trzech aspektach, Elsner natomiast 15 punktów (w dwóch aspektach), osiągając tym samym próg formalny zaszeregowania do kategorii wybitnego naukowca¹⁰⁴.

Rozmiar sieci agenturalnej na Politechnice Śląskiej i Politechnice Częstochowskiej

Do uzyskiwania informacji na temat pracowników naukowych Politechniki Śląskiej i Częstochowskiej SB posługiwała się *de facto* czterema rodzajami OZI: pierwszą i najbardziej wartościową grupę stanowili pracownicy naukowcy tychże uczelni, drugą – pracownicy techniczni i administracyjni, trzecią – studenci, w końcu czwartą – osoby posiadające pozazawodowy kontakt z figurantami (znajomi spoza uczelni).

Zachowane wykazy osobowych źródeł informacji pozwalają postawić tezę, że bezpieka dążyła do w miarę zrównoważonej pod względem ilościowym rozbudowy agentury w obu związanych z uczelnią środowiskach, tj. naukowym i studenckim. Nie ulega przy tym wątpliwości, że pozyskiwanie OZI spośród kadry stanowiło dla funkcjonariuszy SB zdecydowanie większe wyzwanie. We wniosku personalnym sygnowanym przez komendanta MO

¹⁰⁰ AIPN Ka, 010/8, t. 5, Notatka służbowa dotycząca doc. dr inż. Moniki Gierzyńskiej – pracownika Instytutu Obróbki Plastycznej i Spawalnictwa PC, 26 VII 1973, k. 190–191.

¹⁰¹ U obu naukowców brak jest rubryki nr 4, ponadto w tabeli Elsnera brakuje rubryki nr 3 (AIPN Ka, 010/8, t. 5, [Karta wybitnego naukowca na nazwisko Gierzyńska Monika], b.d., k. 206; AIPN Ka, 010/8, t. 6, [Karta wybitnego naukowca na nazwisko Elsner Janusz], b.d., k. 85).

¹⁰² AIPN Ka, 010/8, t. 6, [Karta wybitnego naukowca na nazwisko Elsner Janusz], b.d., k. 85.

¹⁰³ AIPN Ka, 010/8, t. 5, [Karta wybitnego naukowca na nazwisko Gierzyńska Monika], b.d., k. 206.

¹⁰⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 6, [Karta wybitnego naukowca na nazwisko Elsner Janusz], b.d., k. 85.

województwa katowickiego płk. Władysława Kruszyńskiego z 1970 r. czytamy: „Por. Polak A. [...] organizuje pracę operacyjną w środowiskach inteligentnych, kolejno w środowisku inteligencji twórczej technicznej, a od 1968 r. w środowisku pracowników dydaktyczno-naukowych Politechniki Śląskiej w Gliwicach. [...] Dokonał dobrego rozeznania i uzyskał szereg informacji z tak trudnego odcinka, jakim jest kadra naukowo-dydaktyczna wyższej uczelni. [...] Cechuje go duża doza inteligencji, dzięki której w sposób właściwy i umiejętny zdobywa sobie zaufanie w środowisku, w którym wykonuje pracę operacyjną¹⁰⁵”.

Pożądane byłoby uzyskanie odpowiedzi na pytanie o liczbę OZI pozyskanych przez SB na każdej z dwóch uczelni. Ze względu na przynależność znacznej liczby pracowników do PZPR, uniemożliwiająca teoretycznie rejestrowanie ich jako tajnych współpracowników, proporcjonalnie duży był współczynnik informacji uzyskiwanych od pomocy obywatelskich (kontaktów poufnych i obywatelskich) i kontaktów operacyjnych. Niektórych naukowców wykorzystywano również w charakterze konsultantów.

Na przełomie lat 1979/1980 dysponowano łącznie na PŚ w Gliwicach trzynastoma tajnymi współpracownikami wśród kadry i taką samą liczbą w środowisku studenckim (zob. tabela 1).

Tabela 1. Tajni współpracownicy Służby Bezpieczeństwa (pseudonimy) uplasowani w poszczególnych komórkach organizacyjnych Politechniki Śląskiej w Gliwicach ok. 1979/1980 r.

Wydział	Kadra naukowa/administracja	Studenci
Matematyczno-Fizyczny	„Troglodyta” „Jerzyk”	„Roberta” [sic!] „Witek”
Mechaniczny-Technologiczny	„Iwo” „Okoń”	„Rysiek”
M[echaniczny]-E[nergetyczny]	„Grzegorz”	„Dorota”
B[udownictwa] i A[rchitektury]* [sic!]	Piotr”	„Arena”
Automatyki i Informatyki	„Andrzej”	„Żeglarz” „Jerzy”
T[echnologii] i [Inżynierii] Ch[emicznej]	„Robert” „Zbyszek”	„Karol”
Górnicy	–	„Stanisław” „Gama”
Inżynierii Sanitarnej	–	„Ypsilon” „Bernard” („Bernard”?)
Elektryczny	„Antoni” „Lelek” „Skand”	„Ducado”
Studium Języków Obcych	Sitko	–
Razem	13	13

* W 1977 r. doszło do podziału na Wydział Budownictwa i Wydział Architektury

Źródło: AIPN Ka, 030/257, Wykaz t.w. na Politechnice Śląskiej w Gliwicach, b.d., k. 37–38.

¹⁰⁵ AIPN Ka, 0229/424, Teczka personalna funkcjonariusza: Polak Andrzej, syn Juliana, Wniosek personalny, [1 III 1970], k. 66.

Według stanu na 1980 r. do rozpracowania filii PŚ w Dąbrowie Górniczej wykorzystywano sieć złożoną z czterech (lub pięciu¹⁰⁶) tajnych współpracowników oraz pięciu kontaktów służbowych, która w opinii starszego inspektora Wydziału III KW MO w Katowicach st. sierż. Andrzeja Skorka (odpowiedzialnego za „obsługę” Wydziału Mechaniczno-Hutniczego PŚ) nie zapewniała dostatecznego rozpoznania operacyjnego obiektu i musiała w związku z tym być rozbudowana¹⁰⁷.

W katowickiej filii PŚ ok. 1980 r. dysponowano pięcioma tajnymi współpracownikami wśród studentów: „Tadeusz” (Wydział Górniczy), „Jacek” (Wydział Transportu), „Atomic” (?) (Wydział Metalurgiczny), „Owieczka” (studia magisterskie wieczorowe) oraz „Robert” (Wydział Metalurgiczny). Ponadto do sieci należał TW „Krystyna” – wykładowca Wydziału Metalurgicznego, i TW „Panna” – asystent/ka (?). W administracji filii funkcjonował TW „Iwona”¹⁰⁸.

Do sprawy obiektowej o krypt. „Katedra” (filia PŚ w Rybniku) zaangażowano przez kilkanaście lat 38 (lub 37) tajnych współpracowników (prawdopodobnie łącznie, tj. spośród pracowników naukowych, administracyjnych/technicznych i studentów). Z gliwickiej siedziby Politechniki Śląskiej było to dziewięciu TW: „Iwo”, „Robert”, „Troglodyta”, „Tokaj”, „Eugeniusz”, „Beata”, „Grzegorz”, „Witek”, „Aleksander”. Z Filii w Dąbrowie Górniczej siedmiu: „Jurek”, „Jerzy”, „Kornel”, „Kamil”, „Olek”, „Piotr”, „Heniek”. Z filii katowickiej wykorzystano ośmiu TW o pseudonimach: „Tadeusz”, „Atomik” („Atowik”?, „Atomic”?), „Owieczka”, „Jacek”, „Robert”, „Panna”, „Krystyna”, „Iwona”. Z Filii w Rybniku najwięcej, bo aż czternastu TW o pseudonimach: „Czesław”, „Rafał”, „Leon”, „Wiktor”, „Piotr”, „Marek”, „Arkadiusz”, „Alek”, „Andrzej”, „Jacek”, „Adam”, „Markiz”, „Wojtek” i „Mamut”¹⁰⁹.

Brak teczki obiektowej o krypt. „Politechnika” nie pozwala oszacować liczby kontaktów operacyjnych oraz konsultantów wykorzystywanych w PŚ. Należy zakładać, że było ich razem nawet kilkakrotnie więcej niż tajnych współpracowników (proporcje te znajdują potwierdzenie w przypadku PC – uczelni o wiele mniejszej niż PŚ). W 1973 r. na kontakcie służbowym gliwickiego Referatu SB pozostawał prof. dr inż. Zbigniew Jedliński – dyrektor Instytutu Fizykochemii i Technologii Polimerów PŚ, zaliczony przez SB do grona wybitnych specjalistów (por. dalej), a jako kontakt operacyjny określany był dr inż. Jerzy Paprotny – pracownik tego instytutu¹¹⁰.

¹⁰⁶ AIPN Ka, 030/257, Plan działań na wypadek poważnego zagrożenia dla Wydziału Mechaniczno-Hutniczego Politechnik Śląskiej w Dąbrowie Górniczej, 1980, k. 22.

¹⁰⁷ AIPN Ka, 030/257, Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa na Wydziale Mechaniczno-Hutniczym Politechniki Śląskiej w Dąbrowie Górniczej, 26 III 1980, k. 20.

¹⁰⁸ AIPN Ka, 030/257, Wykaz t.w. O[środku] N[aukowo]-D[ydaktycznego] Politechniki Śląskiej w Katowicach, b.d., k. 39.

¹⁰⁹ AIPN Ka, 030/448, Wykaz t.w. i k.o., b.d., k. 10; Wniosek o zakończenie sprawy obiektowej krypt. „Katedra”, 10 I 1990, k. 25.

¹¹⁰ Oboje brali udział w Międzynarodowej Konferencji Polimerów JUPAC, odbywającej się w Aberdeen (Anglia/Szkocja) we wrześniu 1973 r. (AIPN Ka, 098/31, Wykaz osób przebywających w 1973 r. służbowo w Anglii i Kanadzie, b.d. [11 XII 1973], k. 82).

Skromniejsze rozmiary miała sieć informatorów na PC, co wiązać należy zapewne z tym, iż ośrodek ten był znacznie mniejszy niż PŚ. Według stanu na 11 marca 1968 r. (tj. w przeddzień protestów studenckich w Częstochowie) nie dysponowano w gronie kadry żadnym TW. Spośród sześciu dostępnych wówczas osobowych źródeł informacji określanych jako pomoc obywatelska¹¹¹ po dwa znajdowały się na Wydziale Budowy Maszyn i Wydziale Metalurgii, po jednym na Wydziale Elektrycznym i w domach studenckich. Pomędzy 11 a 15 marca 1968 r. liczba PO wśród kadry zwiększyła się do 16, z czego pięć przypadało na Wydział Budowy Maszyn, sześć na Wydział Metalurgii, trzy na Wydział Elektryczny oraz po jednym obsługującym domy studenckie oraz klub studencki „Filutek”¹¹². W drugiej połowie 1969 r. zauważono: „Wśród 250 spośród kadry wielu jest nierozpoznanych i nie wiemy, jakie jest ich zachowanie w środowisku uczelnianym”¹¹³. Do rozpracowania kadry wykorzystywano wówczas jednego TW „Pióro” oraz osiemnaście PO, „którzy przekazują nam informacje o ogólnej sytuacji i wydarzeniach w Politechnice bądź udzielają informacji o interesujących nas osobach”¹¹⁴. W związku z „deficytem” OZI planowano wówczas wytypować i następnie pozyskać dwóch lub trzech tajnych współpracowników¹¹⁵.

W połowie 1970 r. SB dysponowała w sumie czternastoma OZI wśród kadry naukowej PC. Na Wydziale Budowy Maszyn – trzy KO; na Wydziale Metalurgicznym – 5 KO; na Wydziale Elektrycznym (Instytut Elektroenergetyki) – 3 KO, w domach studenckich – 3 KO¹¹⁶. Ponadto w pierwszej połowie 1970 r. opracowywano dwóch kandydatów na TW spośród kadry Wydziału Elektrycznego (potem Instytutu Elektroenergetyki). Jeden z kandydatów posiadał stopień doktora, drugi docenta. W przyszłości planowano pozyskać kandydata na TW spośród pracowników administracyjnych¹¹⁷. Oprócz wymienionych OZI do rozpracowania pracowników naukowych wykorzystywano wówczas pięć KO spośród

¹¹¹ Pomoc obywatelska (nazywana nieformalnie również kontaktem obywatelskim lub kontaktem poufnym) – (najczęściej) nierejestrowana przez SB kategoria OZI, wprowadzona instrukcją z 1960 r. W kategorii tej znaleźli się m.in. ci, „którzy z racji zajmowanego stanowiska zawodowego posiadają w zasadzie obowiązek meldowania o przejawach działalności przestępczej, jakie zdarzyłyby się na odcinku ich pracy, jak też z innymi ludźmi mającymi stałą styczność z interesującymi nas osobami i zagadnieniami”. Cyt. za: F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia...*, s. 47. Nadanie informatorowi statusu p.o. pozwalało SB na ominięcie zakazu werbowania do współpracy członków PZPR (Ł. Kamiński, *Lingua Securitatis...*, s. 395).

¹¹² W przypadku środowiska studenckiego liczba OZI zwiększyła się w analogicznym okresie z 2 TW i 5 PO do 2 TW i 19 PO (AIPN Ka, 010/8, t. 2, Analiza wydarzeń marcowych na Politechnice Częstochowskiej oraz plan przedsięwzięć operacyjnych, 18 IX 1968, k. 39).

¹¹³ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Notatka służbowa dotycząca sytuacji operacyjnej na Politechnice Częstochowskiej za lata 1968–1969, 13 VIII 1969, k. 55.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 22 VI 1970, k. 88.

¹¹⁷ W tym okresie posiadano 2 TW oraz 6 KO wśród studentów Wydziału Budowy Maszyn, po 3 KO wśród studentów wydziałów Metalurgicznego i Elektrycznego oraz 1 TW i 5 KO w akademikach (AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 22 VI 1970, k. 88, 91).

pracowników administracyjnych. W pierwszej połowie 1970 r. założono siedem kwestionariuszy ewidencyjnych na studentów i tylko jeden na pracownika naukowego PC¹¹⁸.

Według stanu na początek 1971 r. prace operacyjną w środowisku naukowym tej uczelni prowadzono z wykorzystaniem dwóch tajnych współpracowników (w poprzednim roku jeszcze kandydatów na TW¹¹⁹) o ps. „Józef” oraz „Kora”. Znaczną pomocą były kontakty operacyjne, których posiadano wówczas sześć¹²⁰. W kierunkowym planie przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektovej krypt. „Uczelnia” ze stycznia 1971 r. wymieniono inicjały dwunastu KO zainstalowanych na PC (chodzi najpewniej o pracowników naukowych, jak i administracyjnych oraz studentów): „Je.L.”, „Pie.H.”, „Cz.T.”, „Ci.J.”, „Draś.S.”, „Ko.M.”, „Prz.M.”, „Gie.M.”, „Je.W.”, „St.W.”, „Pu.L.” – student/ka (?), „Tu.J.” – student/ka (?), oraz trzech konsultantów: „Ho.J.”, „D.St.”, a także KO „Je.L.”, wykorzystywanych dotychczas do rozpracowania kadry oraz studentów PC. Prócz tego w okresie bezpośrednio poprzedzającym opracowanie niniejszego planu pozyskano kolejnych sześć KO (dla kadry i studentów): „Ro.”, „K.M.”, „Słu.”, „Go.” – student/ka (?), „Jaś.R.” – student/ka (?), „Ur.M.” – student/ka (?). Jedna osoba posiadała status rezydenta¹²¹ – „N.W.”¹²².

We wrześniu 1971 r. informowano, że praca operacyjna w środowisku naukowym organizowana jest przy pomocy dwóch tajnych współpracowników („Józef” oraz „Kora”), siedmiu kontaktów operacyjnych oraz dziewięciu kontaktów służbowych. W tym czasie w „opracowaniu” znajdowały się dwa dalsze kontakty operacyjne oraz dwóch kandydatów na tajnych współpracowników: „K.J.” oraz „Prz.M.” (wcześniej wykorzystywany jako KO – zob. wyżej)¹²³. W połowie 1973 r. częstochowska SB dysponowała wśród kadry PC czterema TW, dwoma kandydatami na TW oraz dziesięcioma KO (zob. tabela 2)¹²⁴.

¹¹⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 22 VI 1970, k. 89–90.

¹¹⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 22 VI 1970, k. 88.

¹²⁰ W tym samym czasie w środowisku studenckim dysponowano 3 TW o pseudonimach: „Jastrzębski”, „Hanka” i „Szyszka” oraz 8 KO. Na studentów PC prowadzono aż 72 kwestionariusze ewidencyjne, z czego 42 dotyczyły uczestników zająć Marca ’68, pozostałe natomiast działaczy duszpasterstwa akademickiego (AIPN Ka, 010/8, t. 1, Analiza sytuacji operacyjno-politycznej na Politechnice Częstochowskiej, 27 I 1971, k. 12).

¹²¹ Rezydent – ta rejestrowana kategoria OZI stosowana była sporadycznie od połowy lat siedemdziesiątych, występowała również w latach 1945–1960 jako jedna z form agentury (F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia...*, s. 50).

¹²² AIPN Ka, 010/8, t. 1, Kierunkowy plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektovej krypt. „Uczelnia”, 27 I 1971, k. 15–16.

¹²³ Jednocześnie podano, że w środowisku studenckim wykorzystywanych jest 3 t.w (ps.: „Jastrzębski”, „Hanka” i „Szyszka”) i 5 (?) k.o. Liczba prowadzonych kwestionariuszy ewidencyjnych zmniejszyła się do zaledwie 25, z czego zdecydowana większość dotyczyła działalności w duszpasterstwie akademickim (AIPN Ka, 010/8, t. 1, Ad 1 – odpowiedź na zagadnienie zawarte w piśmie Komendy MO województwa katowickiego do zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie z dnia 15 IX 1971 r., b.d., k. 59).

¹²⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach – meldunek nr 110, 30 V 1973, k. 220.

Tabela 2. Kategorie osobowych źródeł informacji wykorzystywanych wśród pracowników naukowych Politechniki Częstochowskiej w latach 1968–1973.

Status OZI Stan na	PO	KO	KS	TW
11 marca 1968	6	–	–	0
15 marca 1968	16	–	–	0
Sierpień 1969	18	–	–	1
Czerwiec 1970	–	14	?	?
Styczeń 1971	–	6	?	2
Wrzesień 1971	–	7*	9	2**
Maj 1973	–	10	?	4**

* Oraz 2 KO w opracowaniu

** Oraz 2 kandydatów na TW

Spośród przytoczonych liczb jedynie te z maja 1973 r. uznać można za odzwierciedlające założenia operacyjne bezpieki względem PC, bowiem z funkcjonującej wówczas sieci wyrażano zadowolenie¹²⁵. Zanotowaną wówczas proporcję pomiędzy tajnymi współpracownikami a kontaktami operacyjnymi, kształtującą się na poziomie mniej więcej 1 TW na 2 KO można również odnieść do Politechniki Śląskiej w Gliwicach. Metodą tą bardzo ostrożnie można by też oszacować liczbę KO wśród kadry na PŚ (tylko w Gliwicach) w końcu lat siedemdziesiątych na co najmniej 26 osób (wobec udokumentowanych wówczas 13 TW).

Zakres „zadaniowania” OZI i charakter uzyskiwanych od nich informacji

Spektrum zadań stawianych osobowym źródłom informacji wykorzystywanym operacyjnie na PŚ odzwierciedlało zasadniczo pogląd SB na rodzaj „zagrożeń”, na które podatne było środowisko inteligencji technicznej. Za przykład posłużyć może tu zatrudniony w Wydziale Mechaniczno-Hutniczym w Dąbrowie Górniczej TW „Robert”, pozyskany do współpracy 26 października 1978 r. na podstawie materiałów obciążających (kompromitujących). Wśród postawionych mu w 1980 r. wytycznych odnośnie do „kontroli operacyjnej kadry naukowo-dydaktycznej” znalazło się ujawnienie „ewentualnych powiązań pracowników Wydziału [Mechaniczno-Hutniczego] z ośrodkami dywersji na Zachodzie”, rozpoznanie „ewentualnych osób spośród kadry naukowej sympatyzujących lub podejmujących próby działalności na rzecz KSS-KOR, ROPCzIO [*sic!*] oraz »Latających Uniwersytetów«”, ponadto ujawnienie „nastrojów, komentarzy w środowisku naukowym, w okresie ważnych wydarzeń w kraju i za granicą”. Za osobną kategorię zadań uznać należy te zmierzające do ujawnienia: „faktów niewłaściwego wykorzystania czasu i kierunków prac naukowych

¹²⁵ *Ibidem*.

[...], nieprawidłowości w zakresie zakupu sprzętu, urządzeń oraz ich wykorzystania [...], niegospodarności i marnotrawstwa oraz nieprawidłowości w gospodarce materiałowo-magazynowej, mogących stwarzać możliwości kradzieży oraz nadużyć finansowych”¹²⁶.

Znamienne było to, że donosy uzyskiwane przez bezpiekę od OZI na PC dotyczyły przede wszystkim konfliktów natury zawodowo-ambicjonalnej oraz kwestii finansowych, w tym różnego rodzaju rzekomych malwersacji. Zdecydowanie mniej doniesień dotyczyło natomiast szeroko rozumianej działalności opozycyjnej, czy też kontestacji ustroju PRL. Pozwala to wysunąć przypuszczenie, że konflikty personalne stanowiły dość poważny problem kadry naukowej PC. Okoliczność taka ułatwiała SB uzyskiwanie materiałów obciążających od członków zwalczających się frakcji. Wyraz panującej na uczelni sytuacji dał starszy oficer operacyjny Wydziału III kpt. Ryszard Gajówka, pisząc jeszcze w 1965 r.: „Uczelnię tę cechuje to, że pracownicy naukowcy mają tendencję do nieustannego rozrabiania się [*sic!*]. Najwięcej anonimów, które przychodziły od różnych [...] instytucji – to właśnie z Politechniki Częstochowskiej”¹²⁷. Atmosfera bezwzględnych rozgrywek personalnych na PC emanuje również z notatki sporządzonej sześć lat później przez inspektora operacyjnego Ireneusza Badowskiego¹²⁸.

Zachowane materiały sprawy obiektowej o krypt. „Uczelnia” pozwalają założyć, że SB ograniczała się zasadniczo do rejestrowania doniesień, nie podejmując działań o charakterze destrukcyjnym, mających na celu dezintegrację środowiska naukowego. W opinii o fermentie panującym na PC utwierdzały bezpiekę doniesienia uzyskiwane od osobowych źródeł informacji z różnych komórek organizacyjnych uczelni. Na przykład KS „L.T.” poinformował w marcu 1973 r. o pogarszającej się ogólnej atmosferze pracy na Wydziale Budowy Maszyn PC, przypisując winę za to autorytaryzmowi oraz rozgrywkom personalnym dziekana tego wydziału doc. dr. inż. Jerzego Miczki. O niezgodną z kluczem fachowości politykę kadrową „L.T.” posadził również prof. Jerzego Kołakowskiego i pośrednio doc. dr. inż. Ryszarda Czarneckiego (wówczas dyrektora Instytutu Obróbki Plastycznej i Spawalnictwa PC)¹²⁹. W 1973 r. jeden z pracowników politechniki uznał nawet, że nieprawidłowości obserwowane w działaniach niektórych naukowców zasługują na uwagę Ministerstwa

¹²⁶ AIPN Ka, 030/257, Kierunkowy plan wykorzystania t.w. ps. „Robert”, 24 V 1980, k. 40. Od momentu pozyskania do początku 1980 r., w którym to czasie odbyto jedenaście spotkań, t.w. ps. „Robert” – w opinii oficera prowadzącego – wywiązał się wprawdzie sumiennie z powierzonych mu zadań, nie dostarczył jednak żadnych cenniejszych informacji (AIPN Ka, 030/257, Charakterystyka t.w. ps. „Robert” nr ewidencyjny 35545, 13 I 1980, k. 22–23).

¹²⁷ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Informacja dotycząca Politechniki Częstochowskiej w Częstochowie, 1965, k. 1. Opinia Gajówki zasługuje raczej na wiarygodność. Funkcjonariusz ten w latach sześćdziesiątych posiadał dobre rozeznanie w środowiskach akademickich województwa śląskiego. Oprócz PC zajmował się również Wyższą Szkołą Ekonomiczną oraz Śląską Akademią Medyczną (AIPN Ka, 0228/190, Teczka personalna funkcjonariusza: Gajówka Ryszard, syn Władysława).

¹²⁸ Badowski dowodził w niej, że największą aktywność w dążeniu do objęcia wyższych stanowisk wykazywała grupa pracowników zorganizowana wokół doc. Leopolda Jeziorskiego, planującego rzekomo objąć stanowisko rektora po doc. Janie Grajcarze (AIPN Ka, 010/8, t. 1, Notatka służbowa, 7 VII 1971, k. 54–56).

¹²⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Notatka służbowa sporządzona ze spotkania odbytego z k.s. „L.T.”, 8 III 1973, k. 97–98.

Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. W liście przesłanym do dyrektora Departamentu Kadr tego resortu anonimowy nadawca, podpisany jako „troskliwy o właściwy klimat”, tłumaczył, że jego celem jest jedynie poinformowanie „o poczynaniach niektórych władców [*sic!*], a między innymi prorektora [Leopolda] Jeziorskiego”¹³⁰. Tu również pojawiły się zarzuty o apodyktyczność i despotyzm oraz o niewłaściwą politykę finansową¹³¹. W rozmowie przeprowadzonej z ppor. Henrykiem Pawlakiem 3 kwietnia 1974 r. KO „W.S.” doniósł o rzekomych nieprawidłowościach finansowych, których dopuścić się miał mgr inż. Henryk Dyja w związku ze zleceniem badawczym realizowanym przez Zakład Obróbki Plastycznej Instytutu Technologii Metali PC (dyrektor instytutu doc. dr inż. Fryderyk Knap)¹³². Na innym spotkaniu – w sierpniu 1974 r. – KO „W.S.” opisał mentalność dyrektora Instytutu Podstaw Konstrukcji Maszyn PC doc. dr. inż. Waldemara Bachmacza, jak również kilku jego znajomych pracowników, tworzących razem tzw. grupę nieformalną, do której zaliczali się m.in. kierownik Zakładu Obróbki Plastycznej Instytutu Technologii Metali PC mgr Zbigniew Błażejowski oraz kierownik Ośrodka Wynalazczości i Badań Patentowych mgr Rościsław Juszcuk. Zarówno Bachmacz, jak i Juszcuk znajdowali się w 1974 r. w toku opracowania na tajnych współpracowników¹³³. Informacje o zwalczających się grupach interesów uzyskał Pawlak także od KO „T.C.” 3 grudnia 1973 r.¹³⁴ oraz od KO „J.C.” 21 stycznia 1975 r. Po rozmowie z tym ostatnim, podczas której w niekorzystnym świetle przedstawiona została m.in. grupa pracowników Wydziału Budowy Maszyn (doc. Władysław Gajewski, doc. Roman Wolański, dr Lech Tomski), Pawlak zanotował: „Powyższa informacja jest jeszcze jednym potwierdzeniem istnienia kliki na Wydz[iale] Budowy Maszyn. W związku z tym celowym jest całościowe rozpracowanie tej tematyki”¹³⁵.

Konsekwencją trwałej dominacji konfliktów i animozji na tle ambicjonalnym w informacjach kontaktów operacyjnych oraz tajnych współpracowników była redefinicja zadań stawianych osobowym źródłom informacji przez częstochowską SB. W październiku 1974 r. por. Henryk Pawlak instruował TW „Józefa”¹³⁶ następująco: „Proszę interesować

¹³⁰ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Anonim do dyrektora Departamentu Kadr Ministerstwa Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, 15 XI 1973, k. 105.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² AIPN Ka, 010/8, t. 1, Informacja spisana ze słów – źródło: k.o. „W.S.”, 4 IV 1974, k. 122–123.

¹³³ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Informacja spisana ze słów – źródło: k.o. „W.S.”, 25 VIII 1974, k. 134–135.

¹³⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło k.o. „T.C.”, 6 XII 1973, k. 13–14.

¹³⁵ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło k.o. „J.C.”, 21 I 1975, k. 18.

¹³⁶ W notatce ppor. Pawlaka z 1973 r. czytamy m. in.: „T.w. [ps. »Józef«] zrobił na mnie bardzo pozytywne wrażenie. Na uwagę zasługuje jego pozytywny stosunek do naszych organów i zdawanie sobie sprawy z potrzeby zwalczania wszelkich nieprawidłowości w naszym życiu społecznym” (AIPN Ka, 010/8, t. 6, Informacja z odbytego Spotkania z t.w. ps. »Józef« w dniu 9 XI 1973 r. – spisane ze słów, 10 XI 1973, k. 86). W 1974 r. ppor. Pawlak pisał: „T.w. ps. »Józef« przy każdej rozmowie stwarza wrażenie, że przekazuje informacje rzeczowe i obiektywne. Jeśli jakiejś sprawy nie zna, to nie wypowiada się na ten temat. Jest doradcą naukowym w Hucie »Cedlera«” (AIPN Ka, 010/8, t. 1, Informacja – źródło: t.w. ps. »Józef«, 22 X 1974, k. 139). W notatce Pawlaka z 1975 r. czytamy: „stwierdzić należy, że t.w. ps. »Józef« problematykę interesującą Służbę Bezpieczeństwa przedstawia w sposób rzeczowy i konkretny. Mam wrażenie, że informacje przekazywane przez niego są obiektywne, ponieważ znajdują potwierdzenie u innych źródeł” (AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło t.w. ps. »Józef«, 24 XI 1975, k. 49).

się, czy na Wydz[iale] Elektrycznym nie ma grup nieformalnych, ich składem osobowym i reprezentowanymi poglądami oraz zainteresowaniami. Zwracać uwagę na reprezentowane postawy społeczno-polityczne, zaangażowanie w praktyki religijne i współpracę z klerem oraz kontakty z krajami kapitalistycznymi”¹³⁷. 10 stycznia 1975 r. TW „Józef” miał – zgodnie z wytycznymi otrzymanymi od por. Pawlaka – „zwracać dużą uwagę na symptomy klikowości na uczelni oraz przejawy działalności klik i ich skład osobowy”¹³⁸. Identyczne zadanie otrzymał 27 stycznia 1975 r. TW „Wiktor”¹³⁹.

Sporadycznie w latach 1965–1979 SB otrzymywała od osobowych źródeł informacji z PC donosy o zasłyszanych wypowiedziach o charakterze politycznym czy światopoglądowym. Podczas spotkania w styczniu 1976 r. kierownik Sekcji III Wydziału III KW MO w Częstochowie por. Pawlak dowiedział się od TW „Karola” m. in. o tym, że „doc. dr inż. Jan Grajcar – pracownik Instytutu Technologii Budowy Maszyn Politechniki Częstochowskiej [...] na zajęciach ze studentami reprezentuje zdecydowane stanowisko prozachodnie, szczególnie chwali osiągnięcia RFN-u”¹⁴⁰.

Na spotkaniu z por. Henrykiem Pawlakiem, w obecności naczelnika Wydziału III ppłk. Andrzeja Faltusa, w hotelu „Patria”¹⁴¹ 4 maja 1977 r. TW „Wituś”¹⁴² donosił m.in.: „Obserwując pracowników naukowych Politechniki Częstochowskiej, stwierdza[m], że nie natrafiłem dotychczas na osoby, które lansowałyby koncepcje sprzeczne z polityką partii i rządu, co nie świadczy, że wszyscy linię tę aprobują. Np. spotkałem się w dniu 1 maja [1977 r.] z doc. dr. Waldemarem Bachnaczem [powinno być: Bachmaczem], który w szerszym gronie osób opowiadał dowcipy. Jeden z nich w swej treści był bardzo wredny i godził bezpośrednio w sojusz polsko-radziecki. Dowcip ten słuchający przyjęli z niesmakiem, a zarazem przyjęli jako element prowokacji z jego strony”¹⁴³.

Należy podkreślić, że przy okazji komentowania przez OZI tarć personalnych przekazywano wiele krytycznych informacji nie tylko odnośnie do mentalności poszczególnych

¹³⁷ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Informacja – źródło: t.w. ps. „Józef”, 22 X 1974, k. 138–139.

¹³⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło t.w. ps. „Józef”, 10 I 1975, k. 16.

¹³⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło t.w. ps. „Wiktor”, 27 I 1975, k. 24.

¹⁴⁰ AIPN Ka, 010/8, t. 3, Wyciąg z informacji t.w. ps. „Karol”, 24 I 1976, k. 67.

¹⁴¹ Hotel ten był przez SB często wykorzystywany do spotkań z osobowymi źródłami informacji.

¹⁴² Jakość informacji uzyskiwanych od t.w. ps. „Wituś” oceniano w częstochowskiej SB pozytywnie: „t.w. »Wituś« jest w stosunku do nas szczerzy i reprezentuje lojalny stosunek do organów Służby Bezpieczeństwa” (AIPN Ka, 010/8, t. 4, Informacja spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Wituś”, 4 V 1977, k. 159). Zdarzało się jednak, że TW wylewał na spotkaniach z funkcjonariuszem swoje żale „nieistotne z punktu widzenia operacyjnego”. W notatce z 19 III 1976 r. por. Pawlak pisał o nim w sposób następujący: „T.w. »Wituś« na spotkanie przybył bardzo punktualnie. W rozmowie ciągle nawiązywał do problemów dotyczących jego osoby i związanych z działalnością jego zakładu. Wyluszczał przy tym szereg swoich żali do różnych osób z kierownictwa uczelni [...]. Na moją prośbę t.w. »Wituś« własnoręcznie wypisał nazwiska osób ze środowiska naukowego Warszawy i Krakowa, których bliżej zna osobiście” (AIPN Ka, 010/8, t. 3, Informacja spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Wituś”, 19 III 1976, k. 107).

¹⁴³ Po spotkaniu tym postanowiono, że TW „Wituś” wprowadzony zostanie do częstochowskiego środowiska związanego z KOR (AIPN Ka, 010/8, t. 4, Informacja spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Wituś”, 4 V 1977, k. 157, 159).

pracowników¹⁴⁴, ale również ich zawodowych kompetencji. Co najmniej od 1976 r. informacji na temat kadry naukowej, a zwłaszcza pracowników Instytutu Podstaw Konstrukcji Maszyn PC, dostarczał TW „Janek”¹⁴⁵. Podczas spotkania z inspektorem operacyjnym Wydziału III szer. Zdzisławem Machurą 12 stycznia 1977 r. TW „Janek” udzielił krótkich informacji na temat jedenastu pracowników naukowych PC (w tym dziewięciu magistrów oraz dwóch docentów)¹⁴⁶. Odnosząc się do ich naukowych kompetencji oraz mentalności – pięciu z nich ocenił jednoznacznie pozytywnie, trzech negatywnie, pozostałym trzem zaś wypominał zarówno wady, jak i przyznał zalety¹⁴⁷.

Jak można się domyślać, szczególnie cennymi osobowymi źródłami informacji były osoby zajmujące stanowiska kierownicze, a tym samym posiadające wgląd w działalność naukową podległego im zespołu pracowników. Przykładem może tu być kontakt służbowy doc. J[ózef] Durlik – dyrektor Zakład Obróbki Plastycznej i Spawalnictwa. We wrześniu 1977 r. udzielił on szer. Zdzisławowi Machurze – inspektorowi operacyjnemu Wydziału III, szczegółowych informacji na temat dwóch pracowników technicznych jego zakładu wyjeżdżających do Stanów Zjednoczonych, mianowicie: Kazimierza Malczewskiego oraz mgr. inż. Janusza Kukuły. Podczas rozmów z nimi Durlik próbował m.in. dowiedzieć się, czy nie mają zamiaru pozostać na stałe w USA. W podsumowaniu spotkania z Durlikiem Machura skonstatował: „Należy stwierdzić, że rozmówca b[ardzo] dobrze zna stosunki międzyludzkie panujące wśród swoich podwładnych oraz że nie starał się ukrywać znanych sobie faktów. Na zadawane pytania odpowiadał szeroko i wyczerpująco. Zobowiązał się informować w przyszłości tut[ejszą] komendę o znanych mu podobnych faktach związanych z próbami pozostania na stałe za granicą pracowników Politechniki Częstochowskiej”¹⁴⁸.

W grudniu 1970 r. „w celu zapewnienia operacyjnego dopływu informacji o pracownikach naukowo-dydaktycznych Politechniki Częstochowskiej” zwerbowany został dziekan Wydziału Elektrycznego PC (w latach 1970–1973) doc. dr hab. inż. Janusz Horak (ps. „Kora”)¹⁴⁹. W raporcie o zezwolenie na pozyskanie inspektor Badowski pisał: „Interesuje nas – Służbę Bezpieczeństwa, jakimi problemami żyją pracownicy Politechniki Częstochowskiej, jakiego rodzaju prowadzą dyskusje, czy dyskutują na tematy polityczne, jak oceniają decyzje Partii i Rządu w sprawie rozwoju techniki. Jak oceniają możliwości mo-

¹⁴⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 6, KMip MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 15 I 1974, k. 144–145.

¹⁴⁵ AIPN Ka, 010/8, t. 4, Informacja nr 1 spisana ze słów – źródło: t.w. ps. „Janek”, 12 XII 1976, k. 51.

¹⁴⁶ Byli to: kierownik Zakładu Zapisu Konstrukcji Maszyn w Instytucie Podstaw Konstrukcji Maszyn doc. dr inż. Stefan Waczyński, asystent mgr inż. Witold Bednarski, asystentka mgr inż. E. Woszczyk, starszy wykładowca mgr G. Trojanowski, wykładowca mgr inż. Z. Kaczmarek, starszy asystent mgr inż. M. Orgański, starszy asystent mgr inż. Kotowski, prodziekan ds. nauki i wicedyrektor IPKM doc. dr inż. Ewald Olszewski, mgr inż. Z. Jasikowski, mgr inż. A. Barczyński, starszy wykładowca mgr inż. J. Kępiński (AIPN Ka, 010/8, t. 4, Informacja nr 2 – źródło: t.w. ps. „Janek”, 12 I 1977, k. 72).

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 5, Notatka służbowa dotycząca ustaleń nt. wyjazdów zagranicznych do k[rajów] k[apitalistycznych] pracowników technicznych Politechniki Częstochowskiej, 13 IX 1977, k. 50–51.

¹⁴⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 6, Wniosek o zaniechanie współpracy z tajnym współpracownikiem pseudonim „Kora” nr ewidencyjny 19166, 22 I 1974, k. 147–148.

dernizacyjne przemysłu elektroenergetycznego. Jakże widzą błędy jako naukowcy w realizowanej aktualnie polityce rozwoju lub modernizacji przemysłu. Interesują nas także wyjazdy zagraniczne pracowników Politechniki Częstochowskiej, prywatnie nawiązane tam kontakty itp.”¹⁵⁰ Z TW „Kora” odbyto łącznie 10 spotkań, uzyskując jedynie 3 informacje przydatne z operacyjnego punktu widzenia. W styczniu 1974 r. ppor. Pawlak uznał, że: „t.w. ps. »Kora« ze względu na swoje małe zaangażowanie we współpracę oraz brak możliwości przekazywania wartościowych informacji jest nieprzydatny w pracy operacyjnej w Politechnice Częstochowskiej”, wnosząc jednocześnie o jego wyeliminowanie z czynnej sieci TW, z możliwością wykorzystania w razie potrzeby¹⁵¹. Z pozostawionej w ten sposób furty korzystano w dalszym czasie. Już w notatce służbowej z 10 kwietnia 1974 r. powołano się na opinię (pozytywną) Janusza Horaka o starszym asystencie Instytutu Elektroenergetyki Dominiku Sankowskim¹⁵².

Również szeregowi pracownicy, posiadający z rozmaitych względów szerokie kontakty na uczelni, przedstawiali dla SB dużą wartość operacyjną. Na przełomie lat 1972/1973 jako kontakt operacyjny pozyskany został asystent Instytutu Technologii Metali PC – mgr inż. Marek Piekarski. Z notatki sporządzonej przez ppor. Pawlaka 5 listopada 1972 r. dowiadujemy się, co wpłynęło na decyzję o wykorzystaniu operacyjnym tego pracownika: „Mgr inż. Marek Piekarski zna bardzo dobrze stosunki panujące w Politechnice Częstochowskiej i innych uczelniach oraz problematykę uczelnianego ruchu młodzieżowego. Pracuje w Instytucie, który zajmuje się poważną problematyką naukowo-badawczą. W związku z tym proponuję zarejestrować go jako kontakt operacyjny i uważam, że będzie nam bardzo pomocny w rozwijaniu pracy operacyjnej w Politechnice Częstochowskiej”¹⁵³. Podczas spotkania z ppor. Pawlakiem 16 kwietnia 1973 r. KO „M.P.” informował o mgr. inż. Henryku Dyi – wówczas starszym asystencie zatrudnionym w Instytucie Technologii Metali, ubiegającym się o wyjazd służbowy na praktykę przemysłową do Szwecji. Jak zanotował Pawlak: „Zdaniem k.o. »M.P.« zaproszenie na wyjazd otrzymał [Dyja] prywatnie od zamieszkałego tam Niemca o poglądach faszystowskich, który ma mieć u siebie zachowane rekwizyty władzy hitlerowskiej”¹⁵⁴. W 1973 r. KO „M.P.” przebywał na praktyce w Szwecji. Nie wiadomo, czy w ogóle otrzymał zadania związane z tym wyjazdem. Po powrocie przekazał jednak ppor. Pawlakowi pisemną informację z pobytu, a ponadto w rozmowie podzielił się kilkoma spostrzeżeniami odnośnie do osoby Henryka Dyi¹⁵⁵.

¹⁵⁰ AIPN Ka 00233/591, Teczka personalna tajnego współpracownika ps. „Kora” nr 19166, Inspektor operacyjny SB I. Badowski do I zastępcy komendanta ds. SB w Częstochowie, raport o zezwolenie na opracowanie na t.w., b.d., k. 2–3.

¹⁵¹ AIPN Ka, 010/8, t. 6, Wniosek o zaniechanie współpracy z tajnym współpracownikiem pseudonim „Kora” nr ewidencyjny 19166, 22 I 1974, k. 147–148.

¹⁵² AIPN Ka, 010/8, t. 6, Notatka służbowa, 10 IV 1974, k. 168.

¹⁵³ AIPN Ka, 010/8, t. 6, Notatka służbowa dotycząca Marka Piekarskiego – asystenta Instytutu Technologii Metali Politechniki Częstochowskiej, 5 XI 1972, k. 133.

¹⁵⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 6, Notatka służbowa, 16 IV 1973, k. 136.

¹⁵⁵ AIPN Ka, 010/8, t. 6, Notatka służbowa, 26 IX 1973, k. 140.

Można też zwrócić uwagę na fakt, że „zadaniowanie” zarówno pracowników naukowych, jak i studentów nie musiało ograniczać się do monitorowania li tylko właściwego sobie środowiska (kadra albo studenci). Wśród celów zamieszczonych w kierunkowym planie wykorzystania obracającego się przede wszystkim w środowisku studenckim TW „Adama” z początku 1980 r. wymieniono: „ujawnienie ewentualnych osób ze środowiska studenckiego i kadry naukowej działających na rzecz KSS-KOR, ROPCiO lub »Latających Uniwersytetów«”. Identyfikacyjne sformułowanie zamieszczone zostało w zadaniach powierzonych TW „Arturowi”, choć i on ukierunkowany został głównie na rozpracowanie społeczności studenckiej¹⁵⁶.

Naturalnym kierunkiem wykorzystania OZI spośród pracowników naukowych uczelni technicznych były konsultacje o charakterze specjalistycznym. Przykładem takiego właśnie spożytkowania wiedzy jest informacja uzyskana od TW „Kory” w 1971 r. Na pięciu stronach maszynopisu (sporządzonego przez inspektora operacyjnego Ireneusza Badowskiego), spisano komentarz tajnego współpracownika dotyczący zagadnień związanych z gospodarką energetyczną. Poruszone zostały takie kwestie, jak: eksploatacja infrastruktury przesyłowej, podział środków inwestycyjnych, stan techniczny i niedobory aparatury, kadra kierownicza sektora energetycznego i in.¹⁵⁷ Informacje te Badowski ocenił wysoko, jako pozwalające na „ustalenie pewnych problemów zapalnych w naszej energetyce”. Nie pozostawił jednak wątpliwości, co do głównego kierunku wykorzystania nowego TW: „Uważam, że informacje charakteru politycznego będzie można uzyskać od t.w. »Kora« w późniejszym terminie – kiedy wdroży się do współpracy z nami”¹⁵⁸.

Formy operacyjnego wykorzystania pracowników naukowych podczas wyjazdów zagranicznych

Te same obszary działalności, które „narażały” przedstawicieli inteligencji technicznej na kontakty z zachodnimi firmami oraz ośrodkami naukowymi, stwarzały równocześnie dla SB okazję do wdrożenia działań o charakterze ofensywnym, tj. werbowania wśród kadry naukowej informatorów, którzy wzbogaciliby stan wiedzy SB w zakresie rozwijanych i wdrażanych na Zachodzie technologii, oraz funkcjonowania tamtejszych ośrodków naukowych. Tu również okazją miały być pobyty stypendialne, sympozja naukowe i wizyty w fabrykach. W opracowanym przez inspektora operacyjnego Ireneusza Badowskiego i zatwierdzonym w styczniu 1971 r. przez i zastępcę komendanta ds. SB KMiP MO w Częstochowie ppłk. Władysława Syjotę kierunkowym planie przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektowej o krypt. „Uczelnia” pisano: „Poddawać sukcesywnie szczegółowemu rozpoznaniu osoby wyjeżdżające za granicę, zwiększając jednocześnie ilość rozmów profilaktyczno-ostrzegaw-

¹⁵⁶ AIPN Ka, 030/257, Kierunkowy plan wykorzystania t.w. ps. „Adam”, 29 I 1980, k. 42–43; Kierunkowy plan wykorzystania t.w. ps. „Artur”, 10 III 1980, k. 44–45.

¹⁵⁷ AIPN Ka, 010/8, t. 6, Informacja – źródło: t.w. ps. „Kora”, 1971, k. 152–157.

¹⁵⁸ *Ibidem*, k. 157.

czych w stosunku do wyjeżdżających po raz pierwszy. Niezależnie od tego organizować spośród udających się na dłuższy pobyt, [jak] np. stypendia lub staże asystenckie, [osobowe] źródła informacji nakierowane na zdobywanie informacji naukowo-technicznych”¹⁵⁹.

W 1973 r. adiunkt Instytutu Maszyn Ciepłych PC dr inż. Karol Cupiał przed wyjazdem na półroczne stypendium naukowe do RFN (Politechnika w Stuttgarcie) został przez SB „ogólnie ukierunkowany dla zainteresowania się [*sic!*] najnowszymi osiągnięciami technicznymi i perspektywicznymi kierunkami badań naukowych”¹⁶⁰. 16 lutego 1977 r. kpt. Władysław Bury przeprowadził w hotelu „Patria” rozmowę z dr. Józefem Drabeckim – pracownikiem Instytutu Fizyki PC, który ubiegał się o wyjazd na stypendium Fundacji Humboldta do RFN. W czasie rozmowy kapitan SB zapytał dr. Drabeckiego, „jakie ewentualne korzyści z tego wyjazdu osiągną inne instytucje w kraju”¹⁶¹. Odczytawszy podtekst tego pytania, dr Drabecki „definitywnie nie wyraził zgody na żadną formę wykonywania zadań” i nadmienił, że „nie zamierza tego wyjazdu doprowadzić do skutku za wszelką cenę”¹⁶². Dopiero w wyniku dalszej perswazji funkcjonariusza SB Drabecki miał przystać na to, że „po powrocie ze stypendium może spotkać się z nami i podzielić się swoimi spostrzeżeniami dotyczącymi zagadnień naukowych oraz przypadkowych sytuacji towarzyskich. Jednak nie podejmuje się wykonać żadnych konkretnych zadań”¹⁶³. Pogoździwszy się z „przegraną”, kapitan Bury zanotował w uwagach do notatki, że Drabecki „nie chce składać i nie złoży żadnych innych deklaracji w sprawach, które wykraczają poza ramy dotychczasowego życia i pracy, niezależnie od tego, gdzie będzie się znajdował w danej chwili”¹⁶⁴. W kwietniu 1977 r. kapitan Bury przeprowadził kolejną rozmowę sondażową. Tym razem z dr. Mieczysławem Gutowskim – pracownikiem Instytutu Matematyki PC, starającym się o wyjazd stypendialny do USA. Tym razem funkcjonariusz nie natrafił na większy opór, czemu wyraz dał w podsumowaniu rozmowy: „W stosunku do naszych organów zajął [Gutowski] postawę pozytywną i można liczyć na jego pomoc w miarę posiadanych możliwości. O ile jego wyjazd do USA dojdzie do skutku, będzie można sprecyzować pewne zadania do wykonania”¹⁶⁵.

Oczywiście inaczej „zadaniowani” byli samodzielni pracownicy naukowcy, wjeżdżający na konferencje gromadzące czołowych przedstawicieli danej dziedziny nauki, inaczej natomiast badacze początkujący, w tym doktoranci, wyjeżdżający na stypendia. Ci drudzy posiadali dużo bardziej ograniczony dostęp do najcenniejszych informacji o aktualnym stanie

¹⁵⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Kierunkowy plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy obiektywnej krypt. „Uczelnia”, 27 I 1971, k. 14.

¹⁶⁰ AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMIP MO w Częstochowie do starszego inspektora Kierownictwa SB KW MO w Katowicach, 4 X 1973, k. 266.

¹⁶¹ AIPN Ka, 010/8, t. 4, Notatka służbowa dotycząca przeprowadzonej rozmowy operacyjnej z dr. Józefem Drabeckim – pracownikiem Instytutu Fizyki Politechniki Częstochowskiej, 16 II 1977, k. 94–95.

¹⁶² *Ibidem*, k. 95.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ *Ibidem*, k. 96.

¹⁶⁵ AIPN Ka, 010/8, t. 4, Notatka służbowa, 14 IV 1977, k. 126–128.

badań w zachodnich ośrodkach naukowych, nie mieli również dość doświadczenia i wiedzy, która umożliwiłaby im ocenę uzyskiwanych informacji z punktu widzenia ich znaczenia dla nauki polskiej. Częściej zapewne ukierunkowywano ich na rozpoznanie organizacji pracy i struktur ośrodków naukowych, w których przebywali. Przykładem dość wyczerpującej relacji z pobytu stypendialnego za granicą jest dziesięciostronicowe sprawozdanie sporządzone własnoręcznie przez starszego asystenta w Zakładzie Fizyki Metali i Metaloznawstwa Instytutu Technologii Metali PC mgr. inż. Andrzeja Lisa, delegowanego przez uczelnię na pół roku (3 II – 11 VIII 1975 r.) na staż naukowo-badawczy do Instytutu Metalurgii (Department of Metallurgy) Uniwersytetu w Sheffield. Omówione w relacji Lisa z pobytu kwestie to: liczba studentów na uniwersytecie; władze i struktura uniwersytetu; zabezpieczenia przed dostępem do obiektów uniwersyteckich osób z zewnątrz; wyróżniający się pracownicy naukowcy Instytutu Metalurgii oraz realizowane przez nich projekty badawcze; stan wyposażenia technicznego pracowni i laboratoriów tego instytutu; wykaz firm, instytucji i ministerstw, z którymi współpracuje uczelnia; Polacy poznani w Anglii, zarówno mieszkający tam na stałe, jak i wizytujący (m.in. prof. Henryk Matyja z Politechniki Warszawskiej). Do tego Lis załączył cztery aneksy: anglojęzyczną publikację na temat ważniejszych prac badawczych na uniwersytecie (Research '75); wykaz najważniejszych urządzeń i aparatury Instytutu (Metalurgii); listę nauczycieli akademickich Wydziału Materiałów (Faculty of Materials) oraz zestawienie wybranych instytutów (departamentów) uniwersytetu¹⁶⁶.

Przykładem samodzielnego pracownika naukowego dostarczającego interesujących informacji o charakterze wywiadowczym był prof. Jerzy Kołakowski – organizator oraz pierwszy rektor PC (1949–1959), a następnie Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Zielonej Górze (1965–1968)¹⁶⁷. W związku z powrotem Kołakowskiego na uczelnię częstochowską w 1969 r. starszy inspektor ppłk K. Czerwiński z Inspektoratu Kierownictwa SB KW MO w Zielonej Górze pisał do I zastępcy komendanta ds. SB KMiP MO w Częstochowie ppłk. Syjoty: „W związku z wyjazdem prof. Kołakowskiego Jerzego na Wasz teren w załączeniu przesyłam materiały uzyskane od niego w wyniku prowadzenia z nim rozmów operacyjnych. Nadmieniam, że prof. K.J. przywiązywał stosunkowo dużą wagę do spotkań z naszą służbą, prowadzone rozmowy miały charakter rzeczowy (z jego strony)”¹⁶⁸.

Na jednym ze spotkań z mjr. K. Czerwińskim, odbytym 21 marca 1967 r., „J.K.” omawiał swoją znajomość z pracownikami angielskich ośrodków naukowych, z którymi zetknął się podczas pobytu na Wyspach Brytyjskich w 1958 r. Opisując wizytę w ośrodku naukowym zlokalizowanym w pobliżu Glasgow, miał jakoby widzieć „dwóch oficerów angielskiej marynarki wojennej obecnych przy obróbce wielkiego wału przeznaczonego

¹⁶⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 5, Mgr inż. Andrzej Lis – sprawozdanie z pobytu za granicą, 12 V 1975, k. 68–77.

¹⁶⁷ AIPN Ka, 010/8, t. 5, Charakterystyka doc. dr. inż. Jerzego Kołakowskiego sporządzona przez I sekretarza KU PZPR PC i kierownika Działu Spraw Osobowych PC, b.d., k. 144–146.

¹⁶⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 5, KW MO w Zielonej Górze do I zastępcy komendanta KMiP MO ds. SB w Częstochowie, 19 VII 1969, k. 148.

do łodzi podwodnej¹⁶⁹. W notatce z rozmowy mjr K. Czerwiński napisał: „Uwzględniając wartość operacyjną posiadanych informacji przez K.J., wystąpiłem z propozycją, by te tematy powtórzyć oraz poszerzyć na następnym spotkaniu przy magnetofonie. J.K. wyraził gotowość podzielenia się z nami swymi wiadomościami łącznie z nagraniem rozmowy. Prosił tylko o przygotowanie pytań, żeby mógł skoncentrować się nad sprawami zasługującymi na naszą uwagę¹⁷⁰. W związku z tym sformułowano dla Kołakowskiego pakiet pytań w czterech blokach. Pierwszy blok dotyczył okoliczności i czasu zapoznania naukowców angielskich oraz charakteru tych kontaktów; drugi – ich pracy zawodowej (miejsce pracy, zajmowane stanowisko, tematyka realizowanych prac z uwzględnieniem zleceńodawców, publikacje naukowe). Trzeci i najobszerniejszy blok obejmował ocenę osobowości naukowców (kwalifikacje specjalistyczne, poglądy polityczne, perspektywy awansu, cechy charakteru, walory osobiste, zainteresowania, stosunek do naukowców polskich i do respondenta). W końcu pytano o „naturalne możliwości kontynuacji lub odnowienia kontaktów¹⁷¹. W odpowiedzi prof. Kołakowskiego na pytania z bloku pierwszego czytamy m.in.: „Wiem na pewno, ponieważ widziałem osobiście, iż na zlecenie Marynarki Wojennej – prof. Duncan pracował nad zagadnieniem skorupy o zwiększonej wytrzymałości dla min morskich i zagadnieniem dostawy powietrza dla łodzi podwodnych w zanurzeniu¹⁷².

W latach 1960–1963 (lub 1959–1964) prof. Kołakowski przebywał w Iraku, delegowany tam przez Ministerstwo Oświaty w celu zorganizowania „Wydziału studiów technicznych z kierunkiem budowy maszyn” przy Uniwersytecie Bagdadzkim¹⁷³. Również i na tę okoliczność otrzymał w 1967 r. zestaw pytań, tym razem podzielonych na dwa bloki. Pierwszy dotyczył zapoznanych naukowców, drugi – poznanych wojskowych¹⁷⁴. Kołakowski przekazał informacje odnośnie do dziesięciu naukowców (w tym na temat siedmiu nieco bardziej szczegółowe)¹⁷⁵. Okazją do nawiązania kontaktów z przedstawicielami armii irackiej w końcowej fazie pobytu nad Tygrysem i Eufratem było wygranie przez prof. Kołakowskiego konkursu „na budowę gmachu Wojskowych Laboratoriów dla Sztabu Generalnego”, w którym oprócz niego startowało dwóch Anglików oraz trzech Niemców¹⁷⁶.

¹⁶⁹ AIPN Ka, 010/8, t. 5, Notatka służbowa ze spotkania z J.K., Zielona Góra, 22 III 1967, k. 153–154.

¹⁷⁰ *Ibidem*, k. 154.

¹⁷¹ AIPN Ka, 010/8, t. 5, Pytania nr 1, b.d., k. 155.

¹⁷² AIPN Ka, 010/8, t. 5, [Odpowiedź na blok pytań nr 1], 30 V 1967, k. 156.

¹⁷³ AIPN Ka, 010/8, t. 5, Notatka służbowa ze spotkania z J.K., 22 III 1967, k. 153–154. Szerzej na temat sylwetki prof. Kołakowskiego zob.: A. Gąsior, *Politechnika Częstochowska...*, s. 555–557.

¹⁷⁴ W bloku dotyczącym wojskowych jedno z pytań brzmiało: „Nazwa oraz miejsce działania oraz stacjonowania dowodzonych przez nich jednostek”. Inne pytanie: „Postawa ideowo-polityczna znanych generałów oraz wyższych oficerów (ich stosunek do USA, Anglii, Zjednoczonej R[epubliki] A[rabskiej] i innych mocarstw)” (AIPN Ka, 010/8, t. 5, Pytania nr 2, b.d., k. 160).

¹⁷⁵ Na przykład: „Abdul Jabbar Rammo – docent, dziekan Wydz[iału] Mechanicznego, Asyryjczyk, socjalista o zdecydowanej sympatii do komunizmu, dobry praktyk-mechanik, starał się wielokrotnie o stypendium dla zrobienia magisterium i doktoratu – zawsze odmownie załatwionego. Gorący sympatyk Rosjan i Polaków. Zwolniony z pracy w uniwersytecie przed przewrotem. Więziony około 2 tygodni po przewrocie, ale zwolniony” (AIPN Ka, 010/8, t. 5, [Odpowiedzi na blok pytań nr 2], 30 V 1967, k. 161).

¹⁷⁶ *Ibidem*, k. 161–163.

Władze uczelni oraz uczelnianej organizacji partyjnej w kontaktach z SB

W przypadku gdy SB uznawała, że – ze względów „bezpieczeństwa” – zachodzi konieczność zwolnienia danego pracownika naukowego z zajmowanego stanowiska, posługiwano się metodami podobnymi do stosowanych przy relegowaniu studentów, mianowicie inspirowano władze uczelni do podniesienia wymagań formalnych. Dla studentów sprowadzało się to do zaostreżenia wymogów egzaminacyjnych¹⁷⁷. W odniesieniu do pracowników naukowych podobną funkcję spełniał obowiązek zdobywania kolejnych stopni naukowych, jak również wymogi prowadzenia ogólnie pojętej działalności naukowej (ilość publikacji, odczytów, udziałów w sympozjach); w informacji dotyczącej neutralizacji osób z grona kadry naukowej uczelni wyższych województwa katowickiego z 10 października 1979 r. pisano: „W przypadkach szczególnie drastycznych, gdzie poszczególne osoby nie rokowały nadziei na zmianę swego zachowania i postępowania, dążono do wyeliminowania ich ze środowiska akademickiego w drodze [...] wykorzystania możliwości rotacji, przesuwania na inne stanowiska, odsuwania od pełnionych funkcji”¹⁷⁸. W innym miejscu czytamy: „Kwestia propagowania wrogich poglądów i działalność skierowana przeciwko linii politycznej partii występuje zarówno w środowisku studentów, jak i kadry naukowo-dydaktycznej. Szkodliwość społeczno-polityczna propagowania takich poglądów przez niektórych pracowników naukowo-dydaktycznych jest jednak nieporównywalnie większa niż studentów. Dlatego też w takich ujawnionych sytuacjach dążono do zainspirowania władz uczelni do zaostreżenia względem tych osób merytorycznej oceny ich osiągnięć naukowych oraz rygorystycznego przestrzegania ustawowego zdobywania kolejnych stopni naukowych. Pozwalało to na doprowadzenie do sytuacji, w których władze uczelni łączywały z daną osobą umowę o pracę”¹⁷⁹. Jak nietrudno zauważyć, ta forma represji wymagała każdorazowo współpracy władz uczelni oraz uczelnianej organizacji partyjnej, innymi słowy – zaangażowania „kolegów z pracy i przełożonych”. Naturalnie nie każda inspiracja czy sugestia przekazywana bezpośrednio przez SB bądź pośrednio poprzez agenturę musiała być przez władze uczelni oraz uczelniane struktury partyjne aprobowana. KU PZPR podjąć mógł oczywiście samodzielnie, tj. bez sugestii SB, decyzję o zwolnieniu pracownika, którego poglądy społeczno-polityczne – w dodatku publicznie wypowiedane – daleko odbiegały od dopuszczalnych standardów.

Instruktywny jest tutaj *casus* Przemysława Matyi – starszego asystenta w Katedrze Fizyki „B” PŚ, którego poddano obserwacji operacyjnej w ramach kwestionariusza ewiden-

¹⁷⁷ Tym sposobem na przykład „za brak postępów w nauce” skreślono w 1979 r. z inspiracji SB następujących studentów UŚ: Stanisława Polaczka, Krzysztofa Szlązaka – obaj z Wydziału Prawa i Administracji UŚ, Bernarda Marosza, Cezarego Szczepańskiego – obaj z Wydziału Nauk o Ziemi UŚ (AIPN Ka, 0130/5, t. 1, Informacja dotycząca neutralizacji osób ze środowiska studenckiego i kadry naukowo-dydaktycznej uczelni wyższych województwa katowickiego, prezentujących negatywne postawy polityczne, Katowice, 10 X 1979, k. 34).

¹⁷⁸ *Ibidem*, k. 33.

¹⁷⁹ *Ibidem*, k. 34.

cyjnego o krypt. „Laborant” (nr ewidencyjny 18680) na skutek informacji otrzymanych z uczelnianej organizacji partyjnej w związku z wydarzeniami Marca ’68 na PS¹⁸⁰. W notatce służbowej sporządzonej przez kierownika Grupy IV Wydziału III KW MO w Katowicach kpt. Jerzego Ociepkę 23 marca 1968 r. czytamy: „sekretnarz Wydziałowej Organizacji Partyjnej na Wydziale Mechaniczno-Energetycznym mgr inż. [Ernest] Giellata [powinno być: Gielata]¹⁸¹ zgłosił do Komitetu Uczelnianego PZPR przy Pol[itechnice] Śl[ąskiej], że [...] Mateja [powinno być – Matyja] Przemysław wypowiadał się wrogo pod adresem Partii i Rządu. Między innymi powiedział, że [w] kraju brak jest swobód wolnościowych, demokracji i wolności słowa. Nie uznaje się krytyki; zaznaczył, że wystąpienia studentów były słuszne. Powiedział, że Polską rządzi ambasador ZSRR Aristow. Krytykował przemówienie Tow[arzysza] Gierka. Powyższe jego wypowiedzi potwierdził pracownik Katedry Fizyki [»B«] mgr Wojtala Józef¹⁸² – II sekr[etarz] PZPR na Wydziale Mechan[iczo]-Energetycznym]. W związku z powyższym K[omit]et U[czelniany] Partii przy Pol[itechnice] Śl[ąskiej] podjął decyzję o rozwiązaniu z nim [tj. z Matyją] stosunku służbowego z sześciomiesięcznym [wy]powiedzeniem¹⁸³.

W przypadku PC mówić można wręcz o swoistej symbiozie SB i tamtejszej uczelnianej organizacji partyjnej. W październiku 1969 r. jeden z funkcjonariuszy pisał: „Stosunki między kierownictwem Politechniki [Częstochowskiej] a SB układają się pomyślnie, z tej strony nie napotykamy na żadne trudności¹⁸⁴. Niespełna cztery lata później stwierdzono: „wśród pracowników naukowych Politechniki [Częstochowskiej] nie zauważa się negatywnych postaw politycznych. Nie stwierdzono wrogich wypowiedzi wobec partii i rządu¹⁸⁵. W notatce SB z początku lat siedemdziesiątych czytamy: „Jeżeli chodzi o politykę kadrową – to notuje się na Uczelni największy procent upartyjnienia wśród samodzielnych pracowników naukowych, procent ten jest znacznie niższy wśród doktorów, a najniższy wśród asystentów¹⁸⁶. W 1969 r. na łączną liczbę 390 pracowników naukowo-dydaktycznych i administracyjnych do PZPR należało 140 osób¹⁸⁷. W połowie 1970 r. częstochowska SB

¹⁸⁰ AIPN Ka, 014/1416, Kwestionariusz ewidencyjny krypt. „Laborant” – nr ewidencyjny 18680 na nazwisko Matyja Przemysław, 16 IV 1968, k. 1.

¹⁸¹ AIPN Ka, 014/1416, Notatka służbowa, 23 III 1968, k. 7.

¹⁸² Pracownik ten udzielił w dalszym czasie kolejnych „interesujących” informacji: „Mgr. J. Wojtala [...] poinformował rozmówcę, iż asystent [...] Matyja Przemysław wysłuchuje nagminnie R[adia] W[olna] E[uropa], a zasłyszane tą drogą informacje kolportuje wśród kadry naukowo-dydaktycznej. [...] od dłuższego czasu dyskredytuje osiągnięcia PRL oraz wyraża się ujemnie o polityce Partii i Rządu” (AIPN Ka, 014/1416, Wyciąg z notatki służbowej sporządzonej z przeprowadzonej rozmowy z mgr. „W”, b.d. [1968–1969], k. 15).

¹⁸³ AIPN Ka, 014/1416, Notatka służbowa, 23 III 1968, k. 7.

¹⁸⁴ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Informacja, 9 X 1969, k. 64.

¹⁸⁵ AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach – meldunek nr 110, 30 V 1973, k. 218–219.

¹⁸⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 1, Ad 1 – odpowiedź na zagadnienie zawarte w piśmie Komendy MO województwa katowickiego do zastępcy komendanta miejskiego i powiatowego MO ds. SB w Częstochowie z dnia 15 IX 1971 r., b.d., k. 62).

¹⁸⁷ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Notatka służbowa dotycząca sytuacji operacyjnej na Politechnice Częstochowskiej za lata 1968–1969, 13 VIII 1969, k. 55.

zanotowała, że na około 400 pracowników „tylko ok. 150 jest członkami PZPR”. Jak zauważono, to właśnie bezpartyjni stanowią grupę słabiej rozpoznaną¹⁸⁸. W początku 1970 r. na sześciu członków Rady Naukowej Wydziału Budowy Maszyn PC, odpowiedzialnej za wnioskowanie i nadawanie stopni docentów i profesorów, czterech należało do PZPR¹⁸⁹. W wyniku doniesień KS „L.J.” szczególną uwagę zwrócono w częstochowskiej SB na jednego z członków Rady – prof. dr. inż. Tadeusza Opolskiego. Powodem była rzekomo zbyt silna, wręcz dominująca pozycja prof. Opolskiego w niniejszym gremium, mimo że pełnił on jedynie funkcję członka. W dodatku SB uzyskiwała informacje wskazujące na antypartyjne oblicze tego pracownika¹⁹⁰.

Trudno ustalić, na ile dobre stosunki z uczelnianą organizacją partyjną oraz władzami uczelni pozwalały SB ingerować w politykę kadrową PC. W październiku 1969 r. zanotowano nasilenie tarć wśród kadry przed wyborami władz uczelni, wskazując na związane z tym „próby wciągnięcia w te rozgrywki SB”, a zwłaszcza „zabiegi o naszą aprobatę co do niektórych kandydatów”. Zaraz jednak nadmieniono, że inicjatyw takich nie podejmowano¹⁹¹.

Mimo to istnieją dowody na to, że SB zgłaszała zastrzeżenia do polityki personalnej uczelnianej organizacji partyjnej. W 1970 r. egzekutywa KU PZPR PC przygotowała listę z propozycjami obsady stanowisk dyrektorów i wicedyrektorów w dziesięciu instytutach PC. Z tego dla czterech instytutów opracowano dodatkowo tzw. wariant „B”, zawierający inną konfigurację (np. osoba proponowana w wariantcie „A” na stanowisko dyrektora instytutu, w wariantcie „B” figurowała jako kandydat na stanowisko wicedyrektora i na odwrót). Na 38 nazwisk umieszczonych na liście częstochowska SB, powołując się na wyniki rozpoznania operacyjnego, zakwestionowała trzy kandydatury: mgr. Mariana Malickiego, prof. dr. inż. Stefana Balickiego oraz prof. dr. inż. Tadeusza Opolskiego.

W uzasadnieniu dotyczącym pierwszego z nich, proponowanego przez KU PZPR na stanowisko wicedyrektora międzywydziałowego Instytutu Fizyki, napisano m.in.: „Mgr Malicki jest bezpartyjnym, nieprzychylnie ustosunkowanym do ustroju PRL, pogardliwie w rozmowach z kolegami czy z pracownikami] Politechniki Częstochowskiej wyrażający się o ludziach, którzy utrzymują kontakty na płaszczyźnie służbowej z pracownikami resortu spraw wewnętrznych – jego teść jest znanym na terenie Częstochowy jako prywatna

¹⁸⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach, 22 VI 1970, k. 90.

¹⁸⁹ Przewodniczącym Rady został doc. dr Kazimierz Kleja (PZPR) – kierownik Katedry Maszyn Ciepłych i prodziekan wydziału. W jej skład weszli ponadto: prof. dr inż. Tadeusz Opolski (bezpartyjny) – kierownik Katedry Podstaw Konstrukcji Maszyn; prof. dr inż. Jerzy Kołakowski (PZPR) – kierownik Katedry Maszyn i Technologii Przeróbki Plastycznej; prof. dr Antoni Pietraniec (PZPR) – kierownik Katedry Fizyki Technicznej; doc. dr inż. Roman Janiczek (bezpartyjny) – kierownik Katedry Mechaniki i Wytrzymałości Materiałów; doc. dr inż. Tadeusz Lechowski (PZPR) – pracownik Katedry Technologii Budowy Maszyn (AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMiP MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach – Meldunek nr 14, 16 II 1970, k. 65).

¹⁹⁰ W notatce SB zapisano: „Po wybraniu do Rady prof. Opolski wypowiedział się m. in.: »Teraz my bezpartyjni będziemy mianować swoich, dość już waszych PZPR-owskich rządów«” (AIPN Ka, 010/8, t. 2, k. 66).

¹⁹¹ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Informacja, 9 X 1969, k. 62.

inicjatywa [*sic!*], posiada sklep z galanterią”¹⁹². Informacje te otrzymano od dr. [Józefa] Cisły (kontrkandydata Malickiego na stanowisko wicedyrektora) oraz od sekretarzy KU PZPR – mgr. inż. T[adeusza] Czarneckiego oraz dr. L[eszka] Woźniaka¹⁹³.

Na temat prof. dr. inż. Stefana Balickiego, proponowanego na stanowisko dyrektora, a alternatywnie na wicedyrektora Instytutu Technologii Metali, napisano: „nie kryje swoich przekonań religijnych, w niektórych rozmowach wręcz afiszuje się z nimi, chwając się, że stać go na zajęcie niezależnego stanowiska. [...] mimo istnienia 25 lat PRL nie przekonał się do tego systemu władzy, przy różnych okazjach ujemnie wypowiada się o przedstawicielach władzy ludowej. Uważa on, że KU PZPR nie powinien w ogóle istnieć przy wyższych uczelniach. Syn prof. Balickiego brał aktywny udział w wypadkach marcowych”. W tym przypadku jako źródła informacji podano ponownie mgr. inż. T[adeusza] Czarneckiego, a także innego sekretarza KU PZPR – dr. E[dmunda] Bąkowskiego¹⁹⁴.

W końcu prof. dr. inż. Tadeuszowi Opolskiemu (był on rozpracowywany już od marca 1970 r. w ramach kwestionariusza ewidencyjnego nr 18120), proponowanego na stanowisko dyrektora lub opcjonalnie wicedyrektora Instytutu Podstaw Konstrukcji Maszyn, zarzucono, że „jawnie torpeduje niektóre zamierzenia KU PZPR czy realizację uchwał Egzekutywy KU PZPR, [...] w swym gronie krytykuje poczynania Partii i Rządu, jest nieprzychylnie ustosunkowany do PRL, próbuje wespół z innymi pracownikami Politechniki Częstochowskiej prowadzić własną politykę kadrową – popieranie bezpartyjnych”. Informacje na temat prof. Opolskiego uzyskano od doc. dr. S[tanisława] Drabka, dr. Wł[adysława] Gajewskiego, mgr. inż. T[adeusza] Czarneckiego i dr. E[dmunda] Bąkowskiego¹⁹⁵.

W zainteresowaniu SB znajdowali się niejako automatycznie pracownicy naukowscy przechodzący do pracy na PŚ i PC z innych ośrodków akademickich, jak również inżynierowie zatrudnieni dotychczas w przemyśle. Osoby te poddawane były standardowym procedurom kontrolnym (w przypadku gdy zamieszkiwały w innych województwach, sprowadzało się to do wysłania zapytania o ich występowanie w ewidencji innych komisariatów lub w ewidencji centralnej). Jak się jednak okazuje, z prośbą o informacje o kandydacie zwracali się do SB również odpowiedzialni (lub częściowo odpowiedzialni) za zatrudnienie pracowników naukowscy. W notatce służbowej sporządzonej przez inspektora operacyjnego Ireneusza Badowskiego 26 kwietnia 1973 r. czytamy: „Dziekan BM zwrócił się do mnie z prośbą o udzielenie informacji na temat dwóch absolwentów Pol[itechniki] Cz[ęstochowskiej] i do pracy w charakterze prac[owników] naukowo-dydaktycznych”, i dalej: „Wg dziekana BM sprawa b[ardzo]

¹⁹² AIPN Ka, 010/8, t. 2, KMip MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Katowicach – Meldunek nr 64, 3 VI 1970, k. 82–85.

¹⁹³ *Ibidem*.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

pilna, gdyż ww. mają być zatrudnieni od 1 maja br. w wypadku uzyskania pozytywnych opinii”. Chodziło wówczas o Kazimierza Górnickiego oraz Andrzeja Buksińskiego¹⁹⁶.

11 marca 1976 r. ppłk Andrzej Faltus informował naczelnika Wydziału III KW MO w Poznaniu, że figurant kwestionariusza ewidencyjnego Zenon Krzekotowski¹⁹⁷ (inwigilowany ze względu na działalność integracyjną w środowisku byłych żołnierzy AK) „w bieżącym roku nie prowadzi żadnych zajęć w Politechnice Częstochowskiej. Poprzednio miał tu godziny zlecone i były próby przyjęcia go na pełny etat w Instytucie Obróbki Plastycznej i Spawalnictwa, którym zdecydowanie przeciwstawiliśmy się. Obowiązki zawodowe wykonywał rzetelnie. Nie wdawał się w dyskusje na tematy społeczno-polityczne”¹⁹⁸.

SB interesowała się również strukturą uczelni pod kątem jej ekonomiczności i efektywności naukowej. Inspektor Ireneusz Badowski skrytykował reorganizację PC przeprowadzoną w 1970 r., a polegającą zasadniczo na scalaniu katedr w instytuty: „Uważam, że zmiana struktury organizacyjnej nie jest prawidłowa, gdyż jest robiona pod względem obsady stanowisk dyrektorów Instytutów, a nie pomyślano o koncentracji sił i środków w celu zwiększenia efektywności badań naukowych”¹⁹⁹.

Podsumowanie

Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy inteligencja techniczna absorbowала Służbę Bezpieczeństwa w równie dużym stopniu co intelektualiści. Inne były płaszczyzny działalności obu grup społecznych, różne tym samym okoliczności narażenia się „bezpiece”. O ile intelektualiści (np. reżyserzy, pisarze czy dziennikarze) posiadali możliwość – wprawdzie ograniczaną przez cenzurę – oddziaływania na mniej lub bardziej szerokie kręgi społeczeństwa, o tyle przedstawiciele inteligencji technicznej w sposób znaczący kształtowali oblicze przemysłu PRL. Inwigilacja pierwszej z tych grup miała źródło m.in. w obawie przed ewentualnymi stratami moralnymi i prestiżowymi, jakie ponieść mogły w oczach obywateli polskich tudzież na arenie międzynarodowej władze PRL. Rozpracowanie śro-

¹⁹⁶ AIPN Ka, 010/8, t. 2, Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z dziekanem „M”, 26 IV 1973, k. 215.

¹⁹⁷ Zenon Krzekotowski „Śląski”, „Bartnik” (?), czasie okupacji współpracował z wywiadem AK w Ostrowcu Świętokrzyskim, od marca 1945 r. kierował śląskimi strukturami Brygad Wywiadowczych związanych z poakowskimi organizacjami „Nie” i DSZ, zajmował się zbieraniem informacji o sytuacji politycznej, gospodarczej i stosunkach narodowościowych na Śląsku, a także o UB i MO. Do jego zadań należało ponadto werbowanie do konspiracji żołnierzy AK przerzucanych na Śląsk z Polski centralnej. Aresztowany 20 VIII 1945 r. (A. Dziuba, *Podziemie poakowskie w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1947*, Kraków 2005, s. 61–62, 133–135).

¹⁹⁸ AIPN Ka, 010/8, t. 3, KW MO w Częstochowie do Wydziału III KW MO w Poznaniu, 11 III 1976, k. 82; KW MO w Poznaniu do Wydziału III KW MO w Częstochowie, 18 X 1975, k. 84.

¹⁹⁹ Badowski nie poprzestał bynajmniej na ogólnikowej krytyce, lecz w dalszej części notatki poczynił szereg szczegółowych uwag odnośnie do poszczególnych katedr i instytutów, co sprawia wrażenie jego dobrego obeznania w strukturze PC oraz problematyce badawczej uczelni (AIPN Ka, 010/8, t. 2, Notatka służbowa, 29 VII 1970, k. 104).

dowiska inteligencji technicznej wynikało natomiast – przynajmniej częściowo – z obawy przed stratami jak najbardziej wymiernymi, tj. w sferze tzw. gospodarki narodowej.

Inwigilacja środowisk akademickich PŚ i PC przybrała bardziej skonkretyzowane formy dopiero z końcem lat sześćdziesiątych. Na początek lat siedemdziesiątych przypada założenie przez katowicką SB spraw obiektowych na dwie filie PŚ oraz na Politechnikę Częstochowską. Należy jednak podkreślić, że ferment i pierwsze symptomy otwartego sprzeciwu w ogólnie pojętym środowisku naukowym, zanotowane w toku wydarzeń marcowych 1968 r., tylko częściowo tłumaczyć mogą zaostrzający się kurs bezpieczeństwa. Należałoby raczej przyjąć, że u podłoża zwiększonego zainteresowania resortu bezpieczeństwa inteligencją techniczną leżało rosnące przekonanie o wartości wiedzy posiadanej przez kadrę naukową dla szeroko rozumianej gospodarki PRL w dobie obserwowanego na całym świecie bumu technologicznego. Konstatacja taka przekładała się na zainicjowanie względnie zintensyfikowanie działań operacyjnych w dwóch kierunkach. Po pierwsze, dążono do zabezpieczenia własnej myśli technicznej, po drugie – do otrzymania wglądu w stan badań i zaawansowanie technologiczne Zachodu. Pierwszy cel wiązał się z koniecznością roztoczenia kontroli operacyjnej nad naukowcami, czemu służyć miało przede wszystkim stworzenie ogólnokrajowego zbioru informacji o specjalistach, wynalazcach i naukowcach oraz postępująca równolegle rozbudowa sieci informatorów, w końcu wdrożenie spraw obiektowych na uczelnie i organizowane przez nie sympozja o charakterze międzynarodowym. Te ostatnie oferowały ponadto możliwość zorientowania się w stanie badań w „krajach kapitalistycznych” – nie tylko drogą oficjalną, lecz także poprzez zaangażowanie OZI, a tym samym przyczyniały się do realizacji drugiego celu. Co najmniej równie obiecujące perspektywy w tym zakresie przedstawiały dla bezpieczeństwa służbowe wyjazdy zagraniczne pracowników naukowych, doktorantów i stypendystów z obu uczelni.

Na szczególną uwagę zasługuje udokumentowana na przykładzie PC skala eksploatacji OZI nieposiadających statusu tajnego współpracownika, a jedynie pomocy obywatelskiej, a następnie kontaktu operacyjnego względnie kontaktu służbowego. W związku z wysokim odsetkiem innych niż TW kategorii OZI wśród kadry naukowej PC – i jak jedynie można się domyślać, także PŚ – wśród najważniejszych postulatów badawczych na przyszłość umieścić należy określenie procentowego udziału członków PZPR (których zasadniczo nie można było werbować jako TW) wśród PO, KO i KS.

Na podstawie przytoczonych materiałów operacyjnych wnioskować można, że działania SB wobec kadry naukowej PŚ i PC przybierały podobne formy, różniąc się jedynie skalą, co wynikało z nierównych potencjałów obu ośrodków naukowych (dominacja PŚ). Ostateczną odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu stosowane tam metody operacyjne reprezentatywne były dla działań SB wobec przedstawicieli inteligencji technicznej w całym kraju, dać może jedynie poszerzenie badań o inne ośrodki politechniczne.